

Yayın Geliş Tarihi: 28.02.2024

Yayına Kabul Tarihi: 15.03.2024

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Yaşın K., Gözde. "Ermenistan'ın Anayasa Değişikliği İhtiyacı ve Bölge Dinamikleri", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 75 (2024): 155-188.

Araştırma Makalesi

ERMENİSTAN'IN ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ İHTİYACI VE BÖLGE DİNAMİKLERİ

(ARMENIA'S CONSTITUTIONAL
CHANGE AND REGIONAL DYNAMICS)

Gözde KILIÇ YAŞIN*

Öz: Ermenistan, Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine 1991'de bağımsızlığını kazanmış, 1995, 2005 ve 2015 yıllarında üç defa Anayasa hazırlamıştır. Anayasa değişiklikleriyle parlamenter sistemden yarı başkanlık sistemine geçilmiş, 2015 değişikliği ile de yeniden parlamenter cumhuriyete dönülmüştür. Üç değişiklikte de Ermeni devletinin ilke ve hedeflerinin yer aldığı Giriş bölümünde Ermenistan'ın 1990 tarihli Bağımsızlık Bildirgesi'ne atıfta bulunulmuştur. Yapılan atıf, Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer alan Karabağ'ın Ermenistan'la birleştirilmesine dair hükme ve Ağrı Dağının yer aldığı Devlet Armasında Anayasal kural niteliği kazandırmaktadır. Ermenistan'ın Azerbaycan'la yapacağı barış anlaşması Ermenistan Anayasa Mahkemesinin önüne geldiğinde, Mahkeme'nin Anayasaya aykırılık hükmü vermesi muhtemeldir. Bugün Kafkasya'da normalleşme ve kalıcı barışın sağlanması, Ermenistan'ın Anayasa değişikliğine gitmesi ve Bağımsızlık Bildirgesi'ne olan atfa yeni Anayasa değişikliğinde yer verilmemesi ile ilişkili hale gelmiş durumdadır. Ermenistan'ın yeni bir Anayasa hazırlığına girişmesinin beklendiği bu dönemde, irredentist bir ideoloji barındıran Bağımsızlık Bildirgesi'nin

* ORCID: 0000-0002-4782-6999
Dr., 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Başkanı, gkyasin@gmail.com

Anayasa üzerindeki etkilerinin günün koşullarına uygun bir şekilde giderilmesi ve Ermenistan'ın temel yasalarının normalleştirilmesi gerekecektir. Bu makalede Ermenistan'ın Anayasal dönüşüm süreci incelenerek yeni Anayasa'ya etkileri değerlendirilmiştir. Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin Bağımsızlık Bildirgesine dayandırdığı kararlar araştırılarak Bildirge'nin Ermenistan'ın gelişimine ve komşularıyla iyi ilişkiler geliştirme niyetine etkisi analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ermenistan, Anayasa Değişikliği, Anayasa Mahkemesi, Anayasa Başlangıç Hükümleri, Hükümet Sistemleri*

Abstract: Armenia gained its independence in 1991 following the dissolution of the Soviet Union and has drafted three constitutions in 1995, 2005, and 2015. Constitutional amendments transitioned the country from a parliamentary system to a semi-presidential system, and with the 2015 amendment, Armenia returned to a parliamentary republic. The preamble of all three amendments refers to Armenia's Declaration of Independence of 1990, which outlines the principles and goals of the Armenian state. The reference enshrines in the constitution the provision in the Declaration of Independence regarding the unification of Karabakh with Armenia and the inclusion of Mount Ararat in the State Emblem. When a peace agreement with Azerbaijan comes before the Armenian Constitutional Court, it is likely that the Court will rule it unconstitutional. Achieving normalization and lasting peace in the Caucasus today is intertwined with Armenia's constitutional changes and the absence of reference to the Declaration of Independence in the new constitutional amendments. As Armenia is expected to embark on a new constitution-making process, it will be necessary to address the effects of the irredentist ideology contained in the Declaration of Independence on the constitution in a manner consistent with the current circumstances, and to normalize Armenia's fundamental laws. This article evaluates the impact of Armenia's constitutional transformation process on the new constitution by examining decisions based on Armenia's Declaration of Independence made by the Armenian Constitutional Court and analyzing the Declaration's influence on Armenia's development and its intention to foster good relations with its neighbors.

Keywords: *Armenia, Constitutional Amendment, Constitutional Court, Initial Provisions of the Constitution, Government Systems*

Giriş

Ermenistan, Azerbaycan'la yürüttüğü barış görüşmeleri sürerken olası anlaşmanın önündeki Anayasa kaynaklı engelleri kaldırabilmek için yeni bir anayasa arayışına girmiştir. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, “uluslararası olarak tanınan egemen topraklara” vurgu yaparak “bölgedeki yeni jeopolitik ortamı” yansıtan ve Ermenistan'ı daha rekabetçi ve yaşanabilir kılacak yeni bir anayasanın yapılması gerektiği¹ açıklamasını yapmıştır. Paşinyan'ın açıklamalarında, güvenlik meselesinin Ermeni devletinin nihai çıkarı olduğu ve güvenliğin sağlanabilmesi için yeni koşullara uyum sağlanmasının gerektiği, bunun yolunun da anayasa değişikliği olduğu hususları ön plana çıkmıştır.² Paşinyan, hukuki düzenlemelerden öte, Ermenistan'ın temel değerlerinde ve dünya görüşünde bir değişiklik gerektiğini ifade ederek bunu yansıtacak yeni anayasanın, ülkenin uluslararası alanda yasal, demokratik bir devlet olarak tanınmasının güçlendirilmesine yönelik olacağını vurgulamıştır.³

Paşinyan, yaklaşık altı yıllık iktidarı boyunca defalarca Ermenistan Anayasasında büyük değişiklikler yapılması yönünde çağrıda bulunsa da tamamen yeni bir anayasa yapılması önerisini ilk kez 18 Ocak 2024'te Ermenistan Adalet Bakanlığındaki toplantısında dile getirmiştir. Paşinyan'ın özellikle değişmesi gerektiğini savunduğu husus, mevcut Anayasanın Başlangıç kısmındaki Sovyet Ermeni Yüksek Konseyi'nin Karabağ'la birleşmesi çağrısında bulunan 1989 tarihli beyanını⁴ esas alan 1990 tarihli Bağımsızlık Beyannamesine yapılan atıftır. Paşinyan, Beyannamenin bu kısmının Ermenistan'ın güvenliğine tehdit oluşturduğunu, zira bunun Azerbaycan'ın daha fazla eylemi için bir bahane sağlayabileceğini söylemektedir. Paşinyan, “*Sovyetler Birliğinde hüküm süren ekonomik, siyasi ve ideolojik kriz koşullarında, 1988'den itibaren gelişen Karabağ hareketinin zirvesinde benimsenen*” metnin Ermenistan'ı komşularıyla sürekli anlaşmazlık içinde tutan çatışmacı bir anlatı içerdiğini ve 2020 savaşından bu yana Deklarasyona farklı bir gözle bakmaya başladığını daha önce açıklamıştı.⁵

1 “Pashinian Wants New Constitution”, Azatutyun, 19 January 2024, <https://www.azatutyun.am/a/32783617.html>

2 Turgut Kerem Tuncel, “Paşinyan'ın Yeni Anayasa Arayışı”, *AVİM*, 8 Şubat 2024, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/PASINYAN-IN-YENI-ANAYASA-ARAYISI>

3 “Pashinyan says Armenia needs a new Constitution”, but why?, *Civil Net*, 20 Ocak 2024, <https://www.civilnet.am/en/news/762354/pashinyan-says-armenia-needs-a-new-constitution-but-why/>

4 Söz konusu beyan/karar, SSCB Yüksek Konseyi Başkanlığı'nın 10 Ocak 1990 tarihinde çıkardığı karar uyarınca anayasaya aykırı sayılmış, geçerli görülmemiş, geçerli bir hukuk metni niteliği kazanamamıştır.

5 Nikol Paşinyan Message, Prime Minister official internet adress, 23 Ağustos 2023, <https://www.primeminister.am/en/statements-and-messages/item/2023/08/23/Nikol-Pashinyan-message/>

Paşinyan, 1 Şubat 2024'te Ermeni Kamu Radyosu'na verdiği röportajda, Bağımsızlık Beyannamesinin Ermenistan'da barışı engelleyebileceğini; Ermenistan'ın ekonomisinin büyümesi, ordusunun dönüştürülmesi ve reforme edilmesiyle birlikte ülke anayasasındaki Beyannamenin "Ermenistan'ın, Dağlık Karabağ ile birleşmesine ilişkin deklarasyonun beyanını yerine getirmek için savaşa hazırlandığı" şeklinde anlaşılabilirliğini; bunun da ülkenin komşularının Ermenistan'a karşı birleşerek ülkeyi yok etmesiyle sonuçlanacağını söylemiştir.⁶ Görülmektedir ki yeni Anayasa yapılması ihtiyacı, esasen mevcut Anayasanın çatışmacı bir anlatı içeren Bağımsızlık Deklarasyonuna yaptığı atfın değiştirilmesi, kutsallıktan çıkarılması, geçmişte bırakılması etrafında şekillenmektedir. Ermenistan'ın yine yayılcı nitelik gösteren devlet arması ve marşının değiştirilmesi de gündemdedir.

Anayasayı değiştirme tartışması yeni değildir, çünkü 2021'de bir Anayasa Reformu Komisyonu kurulmuş, bu komisyon yakın zamanda yeni öneriler geliştirmiş ve uzmanlarla bunlar üzerinde tartışmalar başlatılmıştı. Ancak Paşinyan'ın son açıklamalarıyla anayasada değişiklik yaklaşımı, tamamen yeni bir anayasa yapmaya dönüşmüştür. İki süreç arasındaki belirleyici fark, Anayasanın Başlangıç kısmında yer alan ve Bağımsızlık Deklarasyonuna atıf yapılan kısımdan ibarettir.

Ermenistan'ın İkinci Karabağ Savaşı'nda yenilgiye uğradığı 2020 yılından bu yana bölgesel politikalar gerçekten de kökten değişmiştir. Eylül 2023'te gerçekleştirilen askeri operasyon neticesinde Azerbaycan, son 26 yıldır işgal altında tutulan topraklarının tamamının kontrolünü geri alarak uluslararası tanınırlığa sahip olduğu toprak bütünlüğünü sağlamıştır. Nitekim Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 62/143 (1998) sayılı "Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarındaki duruma" ilişkin Kararı ve 822(1993), 853 (1993), 874 (1993) ve 884 (1993) sayılı BM Güvenlik Konseyi kararları Karabağ'ın, Azerbaycan topraklarının tarihsel olarak tanınmış sınırları içinde olduğunu ve Azerbaycan topraklarının ayrılmaz bir parçası olduğunu kabul etmektedir. Ermenistan ve Azerbaycan arasında barış görüşmeleri sürmektedir, ancak Ermenistan Anayasasının Başlangıç hükümlerinin atıf yaptığı Bağımsızlık Deklarasyonunun Karabağ'la birleşmeyi bir hedef olarak sunması, barış görüşmelerinin güvenliğini ve sonuca ulaştırılabilirliğini tehdit etmektedir. Bu çalışmada Ermenistan'ın mevcut Anayasası incelenerek, Anayasa yapımı, Anayasal uygunluk denetimi ve Anayasa değişikliklerinin tabi olduğu usuller

6 Armenia's constitutional changes provoke internal and external controversy, *Civil Net*, 5 Şubat 2024, <https://www.civilnet.am/en/news/763600/armenias-constitutional-changes-provoke-internal-and-external-controversy/>

incelenmiş, Başlangıç kısmının değiştirilebilir nitelikte olup olmadığı sorgulanmış ve Anayasa Reformları Konseyinin yeni Anayasa'ya ilişkin önerileri incelenmiştir.

1. Ermenistan Anayasası

Ermenistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 21 Eylül 1991'de gerçekleştirilen referanduma dayanarak 23 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiş ve ilk Anayasasını 1995'te kabul etmiştir.⁷ Ülkedeki siyasi dönüşümlerle eş zamanlı şekilde on yılda bir olmak üzere 2005'te ve 2015'te yeni anayasa tasarlanmış ve daha sık şekilde de anayasa değişikliğinin gerektiği tartışma konusu olmuştur. 2005 değişiklikleri, Ermenistan'ın 2001'de Avrupa Konseyi üyeliğine kabul edilirken yaptığı Anayasa'da değişiklik taahhüdü nedeniyle gerçekleştirilmiştir. 2015 değişikliklerinin ise ikinci kez devlet başkanı seçilerek Anayasada öngörülen süreyi tamamlayan Serj Sarkisyan'ın iktidarını uzatabilmek adına yönetim sistemi değişikliğini de içeren anayasa değişikliğini gündeme getirdiği görüşü yaygındır.⁸ Değişiklikler temel hak ve özgürlükler kısmının giderek daha kapsamlı olmasını getirmiş ve bu süreçte 2005'te cumhurbaşkanının bazı yetkilerinin parlamento ve başbakan devredilmesi suretiyle başkanlık sisteminden yarı başkanlık sistemine ve 2015'te de parlamenter sisteme geçilmiştir.

1.1. 2015 Anayasası

Mevcut Ermenistan Anayasası⁹ on altı bölümden oluşmaktadır ve Birinci Bölümü Anayasa Düzeninin Temelleri başlığını taşımaktadır. İlk 22 madde devleti inşa eden temel kuralları bu kısımda düzenlemektedir. Buna göre Ermenistan Cumhuriyeti, egemen, demokratik, sosyal ve hukukun üstünlüğüne sahip bir devlettir. (m.1) Ermenistan Cumhuriyetinin dış politikası, tüm devletlerle iyi komşuluk ve yarara dayalı ilişkiler kurmak amacıyla uluslararası hukuk temelinde yürütülecektir. (m.13) Dini kuruluşların faaliyet özgürlüğü

7 Referanduma katılım oranı yüzde 56 oranında gerçekleşmiş, katılanların yüzde 68'i lehte oy kullanmıştır.

8 Avrupa Demokratik Seçimler Platformu, Helsinki Komitesi gibi grupların, 6 Aralık 2015'deki referandumda oy satın alma, hileli seçmen listeleri, seçim gözlemcilerine şiddet gibi seçim sahtekarlıkları ve usulsüzlüklerine ilişkin raporları için bkz. Marianna Grigoryan, "Armenia: Widespread Reports of Irregularities Mar Constitutional Referendum", *Eurasia Net*, 7 Aralık 2015, <https://eurasianet.org/armenia-widespread-reports-of-irregularities-mar-constitutional-referendum>

9 Ermenistan Anayasası için bkz. Armenia's Constitution of 1995 with Amendments through 2015, Constitute Project, [https://www.rightofassembly.info/assets/downloads/1995_Constitution_of_Armenia_\(as_amended\).pdf](https://www.rightofassembly.info/assets/downloads/1995_Constitution_of_Armenia_(as_amended).pdf)

garanti altına alınırken, dini kuruluşların devletten ayrı olduğu da düzenlenmektedir. (m.17) Ancak aynı zamanda Ermeni Apostolik Kilisesinin, Ermeni halkının ruhani yaşamındaki, ulusal kültürünün gelişmesinde ve ulusal kimliğinin korunmasındaki olağanüstü misyonunun tanındığı; Ermenistan Cumhuriyeti ile Kilise arasındaki ilişkinin kanunla düzenleneceği de temel kurallar arasında yer almaktadır. (m.18) 19. madde, Ermeni Diasporası ile kapsamlı bağların geliştirilmesi ve Ermeniliğin korunmasına yönelik politika yürütüleceğini ve geri dönüşlerin kolaylaştırılacağını (1.f.); diğer ülkelerdeki Ermeni dilinin, tarihi ve kültürel değerlerin korunmasına ve bu ülkelerde Ermeni eğitim ve kültürel yaşamın geliştirilmesine uluslararası hukuk çerçevesinde katkıda bulunulacağını (2. f.) düzenlemektedir. 21. maddede Ermenistan bayrağı (f.1) ve Nuh'un gemisi, Ağrı Dağı ve tarihi Ermenistan'ın dört krallığının armalarının yer aldığı devlet arması (f.2) tasvir edilmekte ve bayrak ile armanın ayrıntılı açıklamasının kanunla düzenleneceği (f.3) belirtilmektedir.

Ermenistan Anayasasının İkinci Bölümü Temel Hak ve Özgürlüklere ayrılmış; Üçüncü Bölüm, Yasal Garantiler ve Ekonomik Sosyal Kültürel Alanlarda Devlet Politikasının Temel Amaçları başlığını taşımaktadır. Dördüncü Bölüm Ulusal Meclis (m.88-m.122), Beşinci Bölüm Cumhurbaşkanı (m.123-m.145), Altıncı Bölüm Hükümet (m.146-161), Yedinci Bölüm Mahkemeler ve Yüksek Yargı Konseyi (m.162-175), Sekizinci Bölüm Savcılık ve Soruşturma Organları (m.176-m.178), Dokuzuncu Bölüm Yerel Özyönetim (m. 179-190), Onuncu Bölüm İnsan Hakları Savunucusu¹⁰ (m.191-193), On birinci Bölüm Merkez Seçim Komisyonu (m.194-195), On ikinci Bölüm Televizyon ve Radyo Komisyonunun Görev ve Yetkileri (m.196-m.197), On üçüncü Bölüm Denetim Odası¹¹ (m.198-m.199), On dördüncü Bölüm Merkez Bankası (m.200-m.201), On beşinci Bölüm Anayasanın Kabul Edilmesi ve Değiştirilmesi, Referandum (m.202-m.208), On altıncı Bölüm Son ve Geçici Hükümler başlığını taşımaktadır.

Temel haklar ve özgürlükler Ermenistan Anayasasının İkinci Bölümünde ayrıntılı şekilde ve önceki Anayasalarda olmayan detaylarla düzenlenmiştir. Buna göre insan onuru (m.23), yaşam hakkı (m.24), fiziksel ve zihinsel bütünlük hakkı (m.25), işkence, insanlık dışı ve aşağılayıcı davranışın

10 İnsan Hakları Savunucusu, yetkili daimi komitenin aday göstermesiyle toplam milletvekili sayısının en az beşte üç çoğunluğu oyu ile altı yıllık dönem için seçilen, (m.192) devlet, yerel öz yönetim organları ve kuruluşların insan haklarına ve özgürlüklerine saygı gösterilmesini takip eden bağımsız bir görevlidir. (m.191)

11 Denetleme Odası, kamu maliyesi ve kamu mülkiyeti alanında devlet ve belediye bütçe fonlarının, alınan kredilerin ve borçlanmaların yanı sıra devlet ve topluluk mülkiyetindeki malların yasal ve verimli kullanımını denetleyecek bağımsız bir devlet organıdır.

yasaklanması (m.26), kişi özgürlüğü (m.27), kanun önünde eşitlik (m.28), ayrımcılık yasağı (m.29),¹² kadın erkek eşitliği (m.30), özel hayatın ve aile hayatının onurunun ve itibarının dokunulmazlığı (m.31), konut dokunulmazlığı (m.32), iletişim özgürlüğü ve gizliliği (m.33), kişisel verilerin korunması (m.34), evlenme özgürlüğü (m.35), seyahat özgürlüğü (m.40), düşünce, vicdan ve din özgürlüğü (m.41), ifade özgürlüğü (m.42), toplantı özgürlüğü (m.44), örgütlenme özgürlüğü (m.45), vatandaşlık hakkı (m.47)¹³, oy hakkı ve referanduma katılma hakkı (m.48), kamu görevine girme hakkı (m.49), uygun yönetim hakkı (m.50), bilgi alma hakkı (m.51), siyasi sığınma hakkı (m.54), sınır dışı etme ve iade yasağı (m.55), ulusal ve etnik kimliği koruma hakkı (m.56), istihdam seçme özgürlüğü ve çalışma hakkı (m.57), grev hakkı (m.58), mülkiyet hakkı (m.60), adli koruma ve uluslararası insan hakları koruma organlarına başvuru hakkı (m.61), zararın tazminatı hakkı (m.62), adil yargılama hakkı (m.63), adli yardım alma hakkı (m.64), tanıklık görevinden muaf olma hakkı (m.65), masumiyet karinesi (m.66), suçlamalara karşı kendini savunma hakkı (m.67), iki kez yargılanma yasağı (m.68), temyiz hakkı (m.69), af isteme hakkı (m.70), suç ve cezanın orantılılığı ilkesi (m.71), kanunilik ilkesi (m.72), temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasının yasaklanması (m.77), temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümlerin özünün dokunulmazlığı (m.80) ayrı maddeler halinde düzenlenmiştir. Temel hak ve özgürlükler 58 ayrı maddede düzenlenirken 81. maddede temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümlerin yorumlanmasında Ermenistan tarafından onaylanan uluslararası insan hakları sözleşmelerine dayanarak faaliyet gösteren organların uygulamalarının dikkate alınacağına yer verilmiştir.

Ermenistan'ın temel hak ve özgürlükler konusunda uluslararası hukukun edindiği kazanımı iç hukuka aktarmak istediği anlaşılmaktadır. Ermenistan'da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 26 Nisan 2002'de; Uluslararası Ceza

12 29. Madde "Cinsiyet, ırk, ten rengi, etnik veya sosyal köken, genetik özellikler, dil, din, dünya görüşü, siyasi veya diğer görüşler, ulusal bir azınlığa mensup olma, mülkiyet durumu, doğum, engellilik, yaş veya diğer kişisel veya sosyal koşullar yasaktır." şeklindedir. 2005 düzenlemesinde, kanun karşısında eşitlik ilkesinin bir fıkrası olarak 14. maddeye eklenen ayrımcılık yasağı, 2015 düzenlemesinde ayrı bir madde olarak yazılmıştır.

13 Vatandaşlık doğumla kazanılır, "etnik kökene göre Ermeni olanlar, Ermenistan Cumhuriyeti'nde ikamet ettikleri andan itibaren Ermenistan Cumhuriyeti vatandaşlığını kazanma hakkına sahip olacaktır." (f.3) İlk kez 2005 değişikliğiyle getirilen bu hüküm 30.maddede "Ana ve babasından biri Ermeni olan çocuklar Ermenistan Cumhuriyeti vatandaşı olabilecektir" şeklindeydi ve 26 Şubat 2007'de Vatandaşlık Kanunu'nda değişiklik yapılarak 2008'de yürürlüğe girmek üzere çifte vatandaşlık kabul edilmiştir. Buna göre yabancı ülke vatandaşları Ermenistan vatandaşı olacaktır ve son üç yıl Ermenistan'da ikamet etmek ve kayıtlı olmak şartıyla seçimlerde oy kullanabileceklerdir. Millet Meclisi'ne seçilme hakkı ise Anayasanın (2015 değişikliği) 48. maddesinde düzenlenmiş ve 25 yaş kriteri ile yalnızca Ermenistan Cumhuriyeti vatandaşı olmak ve son dört yıl boyunca Ermenistan'da daimi olarak ikamet etme koşuluna bağlanmıştır.

Mahkemesi Roma Statüsü 1 Şubat 2024'te yürürlüğe girmiştir.¹⁴ Ermenistan Anayasası, 81. maddesiyle yargı organını temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümleri yorumlarken Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve 2024 itibariyle de Uluslararası Ceza Mahkemesinin uygulamasını dikkate almasını salık vermektedir.

1995 tarihli Anayasa'dan 2015'e gelene dek temel hak ve özgürlüklere ilişkin maddelerin kapsamının genişletildiği, detaylandırıldığı ve bazı fıkraların da ayrı birer maddeye dönüştürüldüğü görülmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin geniş şekilde düzenlenmesi anayasayı insan hakları bakımından güçlü kılar; özgürlükçü bir metni söz konusu eder, ancak suç ve cezanın kanuniliği, iki kez yargılanma yasağı gibi ceza hukuku evrensel ilkeleri de Anayasa'da temel hak ve özgürlükler başlığı altında yer almaktadır. Bunun gibi ilgili kanunlarda düzenlenmesi mümkün olan ilkelere ve bunlardan doğan hak ve özgürlüklere Anayasa'da yer verilmesi, anayasal güvence altına alınmak istenmesiyle ilgilidir. Hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması durumları dar tutulmuştur. Kanun koyucu, uygulayıcı ve yargı, kazuistik/ayrıntılı/düzenleyici Anayasa ile sınırlandırılmıştır. Yani "tali kurucu iktidar"¹⁵, Anayasa ile kurulan ve kurulacak iktidarı sınırlandırmaktadır. Siyasi ve sosyal sorunların hukuki çözümleri yasa koyucuya esneklik ve teamüle de yer bırakmadan temel yasa olan Anayasa'da gösterilmiştir.¹⁶ Bu sebeple yasama organına güven duyulmadığı, ihlâl sebepleri olabilecek düzenleme yapılmasının önlenmek istediği söylenebilecektir. Siyasi iktidarların anayasal boşluklardan yararlanarak elindeki gücü kötüye kullanmasının önüne geçme niyeti bu tür ayrıntılı Anayasa yapımının gerekçelerinden biridir.¹⁷ Siyasi iktidarların yani yasama çoğunluğunu oluşturan iktidar partilerinin takdir hakkı kısıtlanmıştır ve aynı zamanda yönetme becerilerini de zayıflatmıştır.

14 Ermenistan, Roma Statüsünü 1999'da imzalamıştır, ancak Statü Ermenistan Anayasa Mahkemesi 2004'te aldığı Anayasa'ya aykırılık kararı uyarınca Meclis'te onaya sunulamamıştır. 2022'deki uygunluk denetimi başvurusuna ilişkin incelemesinde ise Anayasa'ya uygun bularak 24 Mart 2023 tarihli kararıyla Ulusal Meclis'e onaylanması için göndermiştir. Ulusal Meclis, Roma Statüsünü 3 Ekim 2023'teki oturumunda 22'ye karşı 60 oyla onaylamıştır.

15 Tali kurucu iktidar, hukuken yürürlükteki anayasanın kendine tanıdığı hukuki yetkiye dayanarak ve bu anayasada öngörülen usul ve esaslara riayet ederek yürürlükteki anayasayı değiştirebilen ancak tamamıyla yürürlükten kaldıramayan iktidardır. Yetki ve görevlerini yürürlükteki anayasadan almaktadır. Asli kurucu iktidar ise tamamen hukuken kendisini bağlayan bir kural olmaksızın, yetkisini kendisinden alarak yeni bir anayasa yapan tam egemen güçtür. Bkz. Ender Ethem Atay, "Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XII, S.1-2, 2008, ss. 503-549, s.530

16 Çerçeve ve ayrıntılı anayasalara ilişkin geniş bilgi için bkz. James Melton, *The Endurance of National Constitutions*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009; Yavuz Atar, *Demokrasilerde Anayasa Yapımı ve Anayasa Değişiminin Dinamikleri*, Mimoza Yayın, Konya, 2000, s.25 vd.

17 Aynı yöndeki görüş için bkz. Levent Gönenç, "Ayrıntılı Anayasa-Çerçeve Anayasa Tartışması", *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, Politika Notu, N.201243, Ağustos 2012.

Kazuistik/ayrıntılı anayasa yapımı Ermenistan Anayasası bakımından sadece temel hak ve özgürlükleri düzenleyen hükümler için değil, Anayasa'nın tümü için geçerlidir. Ayrıntılı anayasalarda görülen yargı organının takdir hakkının dar tutulması durumu, yargı görüşünün gelişmesine¹⁸ ve siyasi kültürün demokrasi yönünde gelişmesine engel olmaktadır. Yasama ve yargının katkı sunmasına kapalı olduğu ölçüde anayasaların değişen sosyal, politik ve ekonomik gelişmelere ayak uydurması zorlaşabilecek¹⁹ bu da yeni anayasa değişikliği ihtiyacı doğuracaktır. Ermenistan'ın on yılda bir Anayasa değişikliğine gitmesi ve daha sık biçimde anayasa değişikliği gereğini tartışmasının sebepleri genç bir demokrasi olması ve ayrıntılı anayasa düzenlemesine gerek duyacak bir siyasi kültüre sahip olması ile açıklanabilecektir. Güvensizlik konusunda Ermenistan'ı Batı'ya yakınlaştırmak isteyen gruplar ile Rusya tarafılığını sürdürmek isteyen grupların birbirine güvenmemesi; “Karabağ Klanı” olarak isimlendirilen eski Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan, Serj Sarkisyan, Leonard Petrosyan gibi isimlerin başı çektiği bir çıkar grubuyla²⁰ normalleşme taraftarı olan ve artık savaş istemeyen grubun birbirine güvenmemesi etkilidir. Hata ve eksiklerin giderilmesi, yeniliklere ayak uydurulması konusunda demokrasiye, iktidara, yasama ve yargı güçlerine güvenilmemesi siyasi kültürün gelişmesini de yavaşlatabilmektedir.

1.2. Anayasa Reformları Konseyi Çalışmaları

2018'te iktidara gelen Nikol Paşinyan, 2021'de parlamenter sistemi iyileştirmeyi amaçlayan Anayasa Reformları Konseyini kurmuştur. Şu an Ermenistan Adalet Bakanı Grigor Minasian'ın başkanlığını yaptığı Anayasa Reformları Konseyi, yönetim modelinin değiştirilmeyeceğini, “çeşitli türden çatışma ve krizleri barışçıl ve demokratik çözümlere taşımaya daha yatkın olan” parlamenter hükümet modelinin iyileştirileceğini açıklamıştır.²¹ Parlamenter hükümet sistemi, “yürütme gücünün başı parlamento tarafından seçilen başbakan olduğundan yasama ve yürütme güçlerinin karşı karşıya gelmesini neredeyse imkansızlaştırdığı için” de ülke için uygun bir sistem

18 Bülent Nuri Esen, *Anayasa Hukuku Genel Esaslar*, Ankara 1970, s.49 .

19 Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yay., Ankara 2010, s.60.

20 Karabağ klanı, Ermenistan'da 20 yıl boyunca iktidarı elinde tutmuş ve bu süreçte “*Ermenistan Ermenisi*” ve “*Karabağ Ermenisi*” bölünmesini de doğurmuştur. Aşırı milliyetçi Taşnaklar ile ittifak politikası yürütmüşlerdir. Koçaryan liderliğindeki Hayastan ittifakı ve Taşnaklar bugün de birlikte hareket etmekte, Ermenistan iktidarının Türkiye ve Azerbaycan'la sürdürdüğü müzakerelere de karşı çıkmaktadırlar. Bkz., Oğul Tuna, “Ermenistan'da Aşırı Sağ Vesayet: Taşnaklar ve Karabağ Klanı İttifakı Paşinyan'a Karşı” *DSJOURNAL 2* (2) (Aralık) 2021, s. 137-154.

21 Naira Nalbandyan, Սահմանադրական Բարեփոխումների Հանձնաժողովը որոշել է Պահպանել Կառավարման Խորհրդարանական մոդելը, Հրատարվել Կայուն Մեծամասնության Հռչակագիր, 15 Ağustos 2024, <https://www.azatutyun.am/a/30785660.html>.

olarak değerlendirilmektedir. Ancak yine de daha gerçek bir denetim ve denge (*checks and balances*)²² mekanizmasının getirilebilmesi için reforma ihtiyaç duyulduğu açıklanmaktadır. Başbakan ve iktidardaki siyasi ekibin gücü elinde toplamasının yarattığı sakıncaları giderebilmek ve parlamentonun hükümet üzerindeki denetim fonksiyonunu artırabilmek için getirilen önerilerden biri, muhalefetin yetkilerinin artırılmasıdır.²³ Yargı organının da aynı Ulusal Meclis tarafından oluşturulmasının yargıda aynı iktidar çoğunluğunun söz konusu olmasına sebep olduğu için üzerinde durulan hususlardan biridir. Dolayısıyla yargı sistemini iktidar belirlediğinde bunun seçim komisyonlarına ve yolsuzlukla mücadele kurumlarına da yansımaları, denetim ve denge mekanizmasının iyileştirilmesi yönündeki çabanın ilgi alanındadır. Bu konuda yargı mensuplarının seçiminde Cumhurbaşkanı'nın daha fazla rol alması tartışılan görüşlerdendir.

Yürürlükteki Anayasa, hükümetin Ulusal Meclis'te "istikrarlı çoğunluğa" sahip olmasını gerektirmektedir. Ermenistan Adalet Bakanlığının Ocak 2024'te sunduğu değişiklik önerisi ise oy çokluğunu kazanan siyasi gücün iktidarını kolaylaştırmak üzere en çok oyu alan ancak parlamento çoğunluğunu sağlayamayan siyasi gücün liderinin başbakan olarak atanması veya başbakanı doğrudan parlamentonun çoğulcu oylama sistemiyle seçmesi alternatiflerini içermektedir.²⁴ Bu düzenlemenin parlamento çoğunluğunun sağlanamaması durumlarında hükümet kurulmasını mümkün kılmak ve hükümet kurulamamasının yaratacağı krizlerden kaçınmak amacıyla teklif edildiğini

22 Denetim ve denge, gücü siyasi sistem genelinde dağıtan ve gücün tek elde toplanmasını engelleyen mekanizmadır. Denetim, siyasi kurumların kararları veto ederek, geciktirerek veya eleştirerek birbirlerinin yetkilerini sınırlamalarına olanak sağlamaktadır. Denge ise demokratik süreçte çok çeşitli görüş ve çıkarın temsil edilmesini sağlamaktadır. Yürütmenin denetimini sağlayan kurumların başında parlamento gelmektedir. Parlamento, hükümete güven oyu verme, güveni geri alma ve yeni yasaları inceleme yetkisiyle donatıldığında denetim ve denge sisteminin varlığından bahsedilebilir. Denge, hükümetin parlamentoyu fesih yetkisi ile sağlanmaktadır. Yasaların parlamentonun çıkardığı şekilde uygulanmasını sağlayan yargı, denetim mekanizmasını işleten ikinci önemli kurumdur. Parlamentonun yürütmeyi denetleme fırsatının daha az olduğu ayrıcalıklı yetkiler ya da ikincil mevzuat gibi alanlarda yargının, yürütmeyi denetleme faaliyeti önem kazanmaktadır. Kamuda çalışanların siyasi olarak tarafsız olması ve kurumsal hafızanın koruyucusu olarak hareket etmesi, tüm güçler arasında denge sağlamaya hizmet etmektedir. Medya ve sivil toplum da kontrol mekanizmasını işlevsel kılan dördüncü unsurdur. Bu unsurun kontrolü sadece yürütme organı üzerinde değil siyasi sistemin bütünü üzerinde etkilidir. Arend Lijphart'ın demokrasi modellerini incelemede kullandığı 11 kriter ve detaylar için bkz. Arend Lijphart, *Patterns of Democracy: Government Forms & Performance in ThirtySix Countries*, New Haven, Yale University Press, 2012.

23 Տարբերիկ Լազարյան, Հայաստանը չի վերադառնա նախագահական կամ կիսանախագահական համակարգի, 1 Aralık 2022, <https://www.azatutyun.am/a/32156681.html>.

24 "Justice Ministry Proposes Minority Rule as Constitution Amendment", *Asbarez*, 22 Ocak 2024, <https://asbarez.com/justice-minister-proposes-minority-rule-as-constitution-amendment/>. Ayrıca Bkz., "In Armenia, Justice Ministry Proposes Constitutional Amendment to Allow Formation of Minority Government", *Constitution Net*, 23 Ocak 2024, <https://constitutionnet.org/news/armenia-justice-ministry-proposes-constitutional-amendment-allow-formation-minority-government>

düşünmek mümkündür. Ermenistan Adalet Bakanlığı'nın parlamentoda bulunan iktidar partisi dışındaki vekillerin de sistemin bir parçası olmasını sağlama niyeti söz konusudur. Böylesi bir değişiklik iktidardaki partiye daha fazla denge ve denetim getirmenin yanı sıra halkın farklı görüşlerinin parlamentoda yansıtılmasına da hizmet edecektir. Hem tek bir parti veya grup iktidarının tekelleşmesi engellenmiş olacak hem de çok seslilik sağlanarak adil bir siyasi sistem oluşturulabilecektir. Dolayısıyla Ermenistan Adalet Bakanlığının önerdiği reform planı, çoğunluk yönetiminden çoğulcu demokrasiye geçişi önermektedir. Yöneten çoğunluk olacak ancak az olanın da sesi duyulacak ve azınlık da yönetimin parçası olacaktır. Önerinin detayları paylaşılmadığı için hangi düzenlemelerle bunun sağlanacağı şimdilik belirsizdir.

Mevcut Anayasa'ya göre Ulusal Meclis'in dörtte üçünün oyuyla seçilen Cumhurbaşkanı'nın halk oyuyla seçilmesi de Komisyonun tartıştığı konulardan birisidir. Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin sadece yargı üyelerinin seçilmesinde değil, kanunların Meclis'e geri gönderilmesi konusundaki takdir yetkisinin artırılması da (Anayasa Mahkemesine göndermeye gerek duymadan)²⁵ gündemdedir. Yine de bu şekilde Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin artırılmasının yarı başkanlık sistemine dönüş olmadığı vurgulanmaktadır. Yani yürütme organının başında yine başbakan olacaktır; cumhurbaşkanı halk oylamasıyla seçilmiş, yetkileri ve bağımsızlığı artmış olsa dahi sistem parlamenter model olarak korunacaktır.²⁶

Tarif edilen cumhurbaşkanlı parlamenter sistemdir ve özellikle cumhurbaşkanının parlamentodaki çoğunluğu oluşturan siyasi güçle farklı dünya görüşünde olduğu durumlarda, yani kohabitasyon dönemlerinde sistemin parlamenter model özelliklerini yitirme tehdidi yaşadığı, cumhurbaşkanının halkoyuyla seçilmiş olmasının getirdiği meşruiyet ve anayasal sorumsuzluğuyla siyasi krize yol açan bir güce dönüşebildiği de belirtilmelidir. Nitekim Bulgaristan'ın 2021-2023 döneminde yaşadığı bu tür bir siyasi kriz olarak kaydedilmelidir.²⁷

25 Anayasa Reformları Konseyi, Anayasa Mahkemesi ve Yargıtay'ın birleştirilerek tek yüksek mahkeme kurulmasını da gündeminde tutmaktadır.

26 Nalbandyan, age.

27 Kasım 2016'da cumhurbaşkanı seçilen Rumen Radev, makamında tarafsızlığını koruyamamış ve Anayasa'da öngörülen sembolik görevlerinin ötesine geçerek iktidar partisi ve Bulgaristan Başbakanı Borisov ile güç mücadelesine girmiştir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Gözde Kılıç Yaşın, "Bulgaristan Seçimlerinin Vaadi: Kırılgan Koalisyon", *Ankasam*, 15 Kasım 2021, <https://www.ankasam.org/bulgaristan-secimlerinin-vaadi-kirilgan-koalisyon/>; Gözde Kılıç Yaşın, "Bulgaristan'ın Krizden Çıkış Hükümeti Gereksinimi", *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*, Analiz No. 2023 / 11 Nisan 2023, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/BULGARISTAN-IN-KRIZDEN-CIKIS-HUKUMETI-GEREKSINIMI>.

Anayasada yetkileri çok kesin belirtilmiş olsa dahi halkoyuyla seçilen bir cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanlığı parlamenter sistemini fiilen yarı başkanlık sisteme çevirme potansiyeline sahiptir.²⁸ Burada, halk tarafından seçilmenin getirdiği meşruiyet ve cumhurbaşkanının hesap vermemesi, işlemlerinin denetime tabi olmaması anlamına gelen siyasi sorumsuzluğu²⁹ kilit unsurlardır. Nitekim yarı başkanlık sisteminin benzer koşullarda fiilen başkanlık sistemi gibi işlemesi; başkanlık sisteminin ise fiilen süper başkanlık sistemine dönüşmesi mümkündür. Bu tür durumlarda sistemin korunması açısından yükü taşıyan doğru ve işlevsel şekilde kurulmuş olması koşuluyla denge ve kontrol mekanizmasıdır. Kuvvetler arasındaki eşitlik ve denge korunabildiği ölçüde işlevsel ve demokratik olma potansiyeli her hükümet sistemi için olasıdır. Belirleyici olan siyasi kültür ortamıdır. Demokrasisi gelişmemiş toplumlarda hükümet sistemi değişikliği demokrasinin gelişimini genellikle olumsuz etkilemektedir.

Hem parlamenter hem yarı-başkanlık sistemlerini tecrübe etmiş olan Ermenistan'ın parlamenter sistem özelliklerini belirgin tutan ancak iki sistemin arasında pozisyonlanan bir sistem denemesi mümkündür. Bunun kurumlar arası ilişkileri değiştireceği, yeni bir sistem olacağı ve sistemin oturmasının zaman isteyeceği, yasama organı ve yasama organı içinden çıkan hükümet ile Cumhurbaşkanının farklı dünya görüşünde olduğu durumların siyasi krizlere açık olacağı söylenebilecektir. Ermenistan'ın son dönem Anayasa değişikliği çalışmaları ile ulaşmak istediği öncelikli hedefin erkin tek elde toplanmasını önlemek ve aynı zamanda etkin yönetim ihtiyacını gidermek olduğu anlaşılmaktadır.

1.3. Anayasanın Başlangıç Kısmı

Anayasalar, devletin temel yasaları olduğu gibi çoğunlukla belirli bir toplum tipini yaratmak amacıyla da yapılmaktadır. Anayasanın Başlangıç kısmı ise

28 Elgie, yürütme organının halk tarafından seçilen bir Cumhurbaşkanı ile yasama organına karşı siyasi sorumluluğu olan başbakan ve bakanlardan oluştuğu tüm sistemleri yarı-başkanlık sistemi olarak değerlendirmektedir. Bkz. Robert Elgie, "The Politics of Semi-Presidentialism", *Semi-Presidentialism in Europe* (Ed. Robert Elgie), Oxford University Press, 1999, p.12; Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini parlamenter sistemin doğasına aykırı bulan görüşler için bkz. Erdal Onar, "Türkiye'nin Başkanlık veya Yarı-Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmeli midir?", *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2005, ss.71-104, s.77; Aynı yönde görüş için bkz., Georges Vedel, "Temel Hukuki Seçenekler", *BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı*, Ankara 1993, s.98.; Aksi yönde yetkisiz bir Cumhurbaşkanını halk tarafından seçilmesinin parlamenter sistem yapısına etkisi olmayacağını savunan görüş için de bkz., Ergun Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Bilgi Yay., Ankara 1993, s. 140.

29 Parlamenter sistemde cumhurbaşkanı tarafından yapılan işlemlerin sorumluluğu, karşı imza kuralı ile başbakan ve bakanlara yüklenmiştir. Bkz., Kahraman, s.434, Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, 2004, Ankara s. 330.

devletin temel yapısını ve amaçlarını belirleyen; anayasanın yapıma gerekçesini, asli kurucu iktidarın temel felsefesini ortaya koyan kısımdır. Devletin temel değerleri ve ilkeleri, ülkenin tarihi ve toplumun değerleri, devletin amaç ve hedefleri, devletin kurumsal yapısı ve temel yapısı, milli kimlik ve ulusal birliği vurgulayan felsefe, Başlangıç kısmında yer alabilen hususlardır. Başlangıç kısmı bir anlamda toplum sözleşmesinin özüdür. Genellikle Devletin ideolojisi bu kısma yansımaktadır. Anayasanın ruhunu ve amacını vurgulamaktadır. Anayasanın maddeleri yorumlanırken Başlangıç kısmında verilen amaç dikkate alınmaktadır. Madde numarası almayan bu kısım, anayasanın bir parçasıdır. Başlangıç kısmına yerleştirilen metne Anayasal nitelik yani temel kanun niteliği kazandırılmak istenmiştir.

Dolayısıyla Başlangıç kısmının Anayasa'nın bir parçası olarak değerlendirilmesi genel bir yaklaşımdır ve değerlendirme genellikle Anayasa Mahkemeleri tarafından yapılmakta, nadiren de Anayasa'da açıkça belirtilmektedir. Anayasa Mahkemeleri yorumlarında Başlangıç hükümlerine atıfta bulunmaktadır ancak bu genellikle Anayasanın diğer maddelerinin yanı sıra yapılan ve gerekçeyi güçlendiren bir atıftır. Başlangıç kısmına yer verilen Anayasalarda bu kısmın değiştirilemezliğine ilişkin hüküm eklenmemektedir.

Başlangıç kısmına yer vermeyen 54 anayasa³⁰ söz konusudur ve geriye kalan 134 anayasanın 47'sinde Ermenistan Anayasasındaki gibi bu kısma ayrı bir başlık verilmemiş ama geri kalan 87'sinde Başlangıç/ Anayasanın Önsözü/Temelleri gibi ayrı bir isim verilmiştir.³¹ Kutlesic'in çalışmasına göre Başlangıç bölümünün içeriği 15 anayasada sadece anayasanın bir yasa olarak önemini vurgulanmış ve kabul edilmesine ilişkin resmi prosedürü açıklanmıştır. Geriye kalanlarında hedefler ve değerler, tarih, tanrı ve din ya da diğer eylemlere atıfta bulunulmuştur. Genellikle egemenlik, bağımsızlık, toprak bütünlüğü, demokrasi, hukukun üstünlüğü, sosyal adalet, adalet, özgürlük, eşitlik ve insan haklarına atıf yapan değerlere yer verilmiştir. Dört ülke toprakla ilgili beklentilerini anayasalarının başlangıç kısmına eklemiştir: Çin Anayasası, Tayvan'la birleşme; Pakistan Anayasası, diğer bölgelerle federasyon halinde birleşme; Sırbistan Anayasası, Kosova ile birleşme; Güney Kore Anayasası, vatanın barışçıl birleşmesi.³² Ermenistan Anayasasının Başlangıç kısmında açık bir şekilde bir bölge ile birleşmek hedefi bulunmamaktadır, ancak "pan-ulusal arzuları"ndan bahsetmekte ve bunun için de Bağımsızlık Beyannamesine atıfta

30 İsrail, Suudi Arabistan, Birleşik Krallık, Yeni Zelanda, Kanada, İsveç ve San Marino'nun yazılı / kanunlaştırılmış anayasaları bulunmamaktadır.

31 Vladan Kutlesic, "Preambles of Constitutions – a Comparative Study Of 194 Current Constitutions", Belgrade Business School, Serbia, <https://www.constitutional-change.com/preambles-of-constitutions-a-comparative-study-of-194-current-constitutions/>

32 Kutlesic, age.

bulunmaktadır. Ön ek olarak “pan” Latince kökenli olup bütün, tam anlamına gelmektedir ve bu çerçevede pan-ulusal arzu/özlem, farklı bölgelerde yaşayanlar dahil bütün ulusun arzusu anlamını taşıyacaktır.

Ermenistan Anayasasının Başlangıç Kısmı, “*Ermeni Halkı, Ermenistan’ın Bağımsızlık Bildirgesi’nde yer alan Ermeni devletinin temel prensiplerini ve pan-ulusal arzularını kabul ederek, özgürlüğü seven atalarının kutsal emrini yerine getirerek egemen devleti yeniden kurmaya karar verdiğiinden, vatanın güçlenmesine ve refahına adanmış, nesillerin özgürlüğünü, genel refahı ve yurttaş dayanışmasını sağlamak amacıyla ve evrensel değerlere bağlılığını teyit ederek Ermenistan Cumhuriyeti Anayasasını kabul eder.*”³³ şeklindedir. Burada Bağımsızlık Bildirgesi ve belgenin içeriğindeki “pan-ulusal arzular” anılmakta ve Anayasa’nın bir parçası haline getirilmektedir. Dolayısıyla Ermeni halkının toplum sözleşmesi, Bağımsızlık Bildirgesinde yer alan temel devlet ilkelerini ve pan-ulusal arzuları kabul eder şekilde gerçekleştirilmiştir. Pan-ulusal arzular, Ermeni ulusunun bağımsızlık, toplumsal refah ve vatandaşlık dayanışması gibi ortak amaçlara ulaşma istek ve çabalarını ifade eder mahiyettedir. Başlangıç kısmındaki diğer unsurlar yani vatanın güçlenmesi, nesillerin özgürlüğünün, refahının ve yurttaş dayanışmasının sağlanması ise anayasaların başlangıç kısımlarındaki genel karaktere uygundur. Ancak atıf yapılan Bağımsızlık Beyannamesinde açık şekilde Karabağ ile birleşme niyetiyle bağımsızlık ilan edildiği ifade edilmektedir. Tanınmış sınırlarının genişletilmesi hedefine anayasada yer verilmesi ise benzeri olan bir uygulama değildir. Tanınmış sınırlarının bölünmez bütünlüğü bahsi ile diğer bir devletin sınırları içerisinde bulunan toprak parçalarını ülke sınırlarına katma bahsi karşılaştırılabilir nitelikte değildir. İkincisi bir savaş hazırlığı olarak anlaşılmaya mahkumdur.

Ermenistan’ın Bağımsızlık Bildirgesi, Ermenistan Anayasasının Anayasal hüküm niteliği taşıyan Başlangıç kısmında kendisine yapılan atıf nedeniyle önemlidir. Sonrasında yapılacak analizin fikri takibini kolaylaştırmak adına bu kısımda Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesinin tamamına yer verilmektedir:

33 “The Armenian People, accepting as a basis the fundamental principles of Armenian statehood and pan-national aspirations enshrined in the Declaration on the Independence of Armenia, having fulfilled the sacred behest of its freedom-loving ancestors to restore the sovereign state, dedicated to the strengthening and prosperity of the fatherland, with the aim of ensuring the freedom, general well-being, and civic solidarity of the generations, and affirming its commitment to universal values, adopts the Constitution of the Republic of Armenia.” Bkz. “Constitution of Armenia 1995 (rev. 2015)”, *Constitute Project*, https://www.constituteproject.org/constitution/Armenia_2015; “Armenia’s Constitution of 1995 with Amendments Through 2015”, *Rights of Assembly*, s. 9, [https://www.rightofassembly.info/assets/downloads/1995_Constitution_of_Armenia_\(as_amended\).pdf](https://www.rightofassembly.info/assets/downloads/1995_Constitution_of_Armenia_(as_amended).pdf)

“Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Konseyi: Ermeni halkının birleşik iradesini ifade ederek;

Tüm Ermenilerin arzularının gerçekleştirilmesi ve tarihi adaletin sağlanması yolunda mücadele eden Ermeni halkının kaderi üzerindeki tarihsel sorumluluğunun farkında olarak;

İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin prensiplerinden ve uluslararası hukukun genel olarak kabul edilen normlarından hareketle;

Milletlerin kendi kaderini belirleme hakkını kullanarak;

Ermenistan SSC Yüksek Konseyi ve Karabağ Milli Meclisi'nin 1 Aralık 1989 tarihli “Ermenistan SSC ve Dağlık Karabağ Bölgesi'nin Birleştirilmesi” konulu ortak kararına dayanarak;

1918 yılında kurulan bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nin demokratik geleneklerini geliştirerek;

Hukukun üstünlüğüne dayalı demokratik bir toplumun oluşturulması amacını belirleyerek bağımsız devlet yapılanmasının başlangıcını ilan eder:

- 1. Ermeni SSC, Ermenistan Cumhuriyeti (Ermenistan) olarak yeniden adlandırılır. Ermenistan Cumhuriyeti'nin kendi bayrağı, arması ve marşı olacaktır.*
- 2. Ermenistan Cumhuriyeti, devlet otoritesinin üstünlüğü, bağımsızlık, egemenlik ve yetki ile donatılmış özerk bir devlettir. Ermenistan Cumhuriyeti'nin tüm toprakları için sadece Ermenistan Cumhuriyeti Anayasası ve yasaları geçerlidir.*
- 3. Ermenistan devletinin taşıyıcısı, Ermenistan Cumhuriyeti halkıdır; bu, Ermenistan Cumhuriyeti Anayasası ve yasaları temelinde doğrudan ve temsil organları aracılığıyla yetkiyi kullanır. Ermenistan Cumhuriyeti halkını temsil etme hakkı sadece Ermenistan Yüksek Konseyi'ne aittir.*
- 4. Ermenistan'da yaşayan tüm vatandaşlara, Ermenistan Cumhuriyeti vatandaşlığı verilir. Diasporadaki Ermeniler, Ermenistan vatandaşlığı hakkına sahiptir. Ermenistan Cumhuriyeti vatandaşları, devlet tarafından korunur ve desteklenir. Ermenistan Cumhuriyeti, ulusal kökeninden, ırkından*

veya inancından bağımsız olarak vatandaşlarının özgür ve eşit bir şekilde gelişimini garanti eder.

5. Ermenistan Cumhuriyeti'nin güvenliğini ve sınırlarının dokunulmazlığını garanti etmek amacıyla, Ermenistan Cumhuriyeti kendi silahlı kuvvetlerini, iç kuvvetlerini, devlet ve halk güvenliği organlarını, Yüksek Konsey'in yargı yetkisi altında oluşturur. Ermenistan Cumhuriyeti, SSCB askeri mekanizmasının bir payına sahiptir. Ermenistan Cumhuriyeti vatandaşları için askerlik hizmetinin düzenlenmesini bağımsız olarak belirler. Diğer ülkelerin askeri birimleri, askeri üsleri ve yapı kompleksleri, sadece Ermenistan'ın Yüksek Konseyi'nin kararıyla Ermenistan Cumhuriyeti'nin topraklarında bulunabilir. Ermenistan Cumhuriyeti'nin silahlı kuvvetleri, sadece Yüksek Konsey'in kararıyla harekete geçirilebilir.
6. Uluslararası hukukun bir öznisi olarak, Ermenistan Cumhuriyeti bağımsız bir dış politika yürütür; diğer devletlerle doğrudan ilişkiler kurar, SSCB'nin ulusal devlet birimleri ile ilişkilerini yürütür ve uluslararası örgütlerin faaliyetlerine katılır.
7. Ermenistan Cumhuriyeti'nin milli serveti - toprak, yer kabuğu, hava sahası, su ve diğer doğal kaynaklar ile ekonomik ve entelektüel, kültürel yetenekler - halkının mülküdür. Onların yönetimi, kullanımı ve sahipliği Ermenistan Cumhuriyeti yasaları tarafından belirlenir. Ermenistan Cumhuriyeti, altın ve elmas stokları ve sert para fonları da dahil olmak üzere SSCB ulusal servetindeki payında hak iddia eder.
8. Ermenistan Cumhuriyeti, ekonomik sistemine ilişkin prensipleri ve düzenlemeleri belirler; kendi parasını, ulusal bankasını, finans-kredi sistemini, vergi ve gümrük hizmetlerini, çok biçimli mülkiyet şekilleri sistemi temelinde oluşturur.
9. Ermenistan Cumhuriyeti'nin topraklarında, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü ve vicdan özgürlüğü; yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrılması; yasalar önünde siyasi partilerin eşitliği; hukukun üstünlüğü; hukuk uygulama organlarının ve silahlı kuvvetlerin siyasallaştırılmamasının garantisi sağlanır.
10. Ermenistan Cumhuriyeti, devlet yaşamının tüm alanlarında Ermeniceyi devlet dili olarak kullanmayı garanti eder;

Ermenistan eğitim sistemi ve bilimsel ve kültürel gelişme sistemini oluşturur.

11. Ermenistan Cumhuriyeti, 1915 Ermeni Soykırımı'nın Osmanlı Türkiye ve Batı Ermenistan'da tanınmasını destekler.

Bu deklarasyon, Ermenistan Cumhuriyeti Anayasası'nın geliştirilmesi için ve yeni anayasa onaylanana kadar, mevcut anayasaya değişikliklerin getirilmesi için temel oluşturur ve devlet otoritelerinin işleyişi ve Ermenistan için yeni yasaların geliştirilmesi için bir temel sağlar”³⁴

Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi, Ermenistan'ın Sovyetler Birliğinden ayrılarak yeni bir Cumhuriyet olarak doğmasını ilan etmektedir. Temel devlet ilkelerinin 9 ve 10. maddede yer aldığı görülmektedir. Bağımsızlık Beyannamesinde 3. maddesinde olduğu gibi mevcut Anayasa'da olmayan Ermenistan Yüksek Konseyi'nden bahsedilmekte ve halkı temsil hakkının tek sahibi olarak nitelendirilmektedir. 2,3,5 ve 6. madde hükümleri, SSCB'nin Ermenistan egemenliği üzerinde hükmünün kalmadığını vurgulama amacındadır ve sonradan Anayasanın oluşturulmasıyla ilgili yetki ve görevler yeni anayasal kurumlara aktarılmıştır.

Deklarasyonun maddelerden önceki bölümünde Ermenistan ile BM Güvenlik Konseyi kararlarında da Azerbaycan'ın toprağı olarak tanınan Karabağ'ın birleştirilmesi hedefi yeni devletin kuruluş amacı olarak kabul edilmekte, 11. maddedeki “Batı Ermenistan” tabiri ile de bir başka Devletin toprakları hakkında niyet beyanında bulunmaktadır. Ermenistan Anayasasının Başlangıç kısmındaki “devletin temel ilkeleri ve pan-ulusal özelemler” göndermesinin bu maddeleri kapsadığına şüphe bulunmamaktadır. Üstelik Ermenistan Anayasa Mahkemesi, 12 Ocak 2010 tarih DCC-850 sayılı kararının gerekçesinde, “Ermenistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki İlişkilerin Geliştirilmesine İlişkin Protokolün hükümlerinin Anayasanın başlangıcı ve Ermenistan Bağımsızlık Beyannamesinin 11. maddesi hükümleriyle çelişecek şekilde yorumlanamayacağına ve uygulanamayacağına” hükmetmiştir.³⁵ Dolayısıyla Ermenistan Anayasa Mahkemesi, ayrı ayrı anmak suretiyle sadece Anayasanın Başlangıç kısmına değil aynı zamanda Bağımsızlık Beyannamesine de anayasal hüküm niteliği atfetmiştir. Bu aynı zamanda pan-ulusal özelemlerin Beyannamenin 11.

34 Anahit Manasyan, “The Issue of The Development of The Preamble to the Armenian Constitution: from Theory to Practice”, *Revista INJ-The Journal of the National Institute of Justice*, Nr. 1(48), 2019, s. 49.

35 Manasyan, age., s. 50

maddesini kapsadığı anlamına gelmektedir ve kuşkusuz ki girişteki Karabağ'la birleşmek hedefi de aynı nitelikte değerlendirilmektedir ve değerlendirilebilecektir. Bu durumda, siyasi iktidarın Karabağ'ın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün bir parçası olduğuna ilişkin söyleminin bir sonuç doğurması beklenemeyecektir.

Ermenistan Anayasasının, Bağımsızlık Beyannamesiyle bağı sürdüğü ve Başlangıç kısmında pan-ulusal özlemlerden bahsedildiği sürece 2. Karabağ Savaşı'ndan bu yana sürmekte olan barış görüşmelerinin bir anlamı olmayacaktır. İmzalanacak barış anlaşmaları, Ermenistan Anayasa Mahkemesince bozulmaya aday bir metin hükmünde olacaktır. Ermenistan Anayasa Mahkemesinin 2010 tarihli kararı, siyasi nitelikli ve dönemin siyasete etki eden güçlerinin Türkiye ile yapılan protokollerin ilerletilmesine karşı oluşunun neticesi olarak addedilebilir. Ancak durum bugün daha farklı değildir. Aynı güçler Karabağ konusunda da yeni statükoyu kabul etmek istememektedir ve Anayasa Mahkemesinin de herhangi bir aşamada Anayasal aykırılık kararı vermesi mümkündür. Diğer taraftan Karabağ'la birleşme hedefinin Anayasanın parçası olarak değerlendirilmesi ve pan-ulusal ülkü olarak nitelendirilmesinin sürmesi, yeni bir savaşı da kaçınılmaz olarak gündeme getirmektedir. Ermenistan, bu hedefe bağlılığını sürdürdüğü, temel yasasında koruduğu müddetçe Karabağ'ın alınmasına dair niyet beyanında bulunmuş olmaktadır.

Barış görüşmelerinin ilerletilmesi ve bölgede istikrar ve güvenlik ortamının tesisi için Anayasa değişikliğinin Başlangıç hükümlerinin değiştirilmesi gerekmektedir. Peki değiştirilebilir mi? Zira şu an açıkça ifade etmeseler bile Ermenistan'daki genel olarak Azerbaycan'la ve Türkiye ile görüşmelerin ilerletilmesine karşı olan ve Karabağ'ın elden çıkmasını kabul etmeyen gruplar ile Ermeni diasporası örgütleri Anayasada bu değişikliğin mümkün olmadığını da savunacaklardır.

Ermenistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 203. maddesine göre, Anayasanın 1, 2, 3 ve bunu düzenleyen 203. maddeleri değiştirilemez niteliktedir. Bu durumda, "Ermenistan Cumhuriyeti, egemen, demokratik, sosyal ve hukukun üstünlüğüne sahip bir devlettir." (m.1) "Ermenistan Cumhuriyeti'nde iktidar/salahiyet/hakimiyet halka aittir. Halk, iktidarını serbest seçimler, referandumlar ve devlet ve yerel özyönetim organları ve Anayasa tarafından belirlenen yetkililer aracılığıyla kullanır. Yetkinin herhangi bir örgüt veya kişi tarafından gaspı suçtur." (m.2) İnsan varlığı, onuru, temel hak ve özgürlükleri başlığıyla düzenlenen 3. madde ise "Ermenistan Cumhuriyetinde insan en üstün değer olacaktır. İnsanın devredilemez onuru, hak ve özgürlüklerinin ayrılmaz parçasıdır/ insanın ve vatandaşın temel hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesi ve bunların korunması kamu gücünün görevidir. Kamu gücü,

doğrudan uygulanabilir hukuk olarak insan ve vatandaşın temel hak ve özgürlüklerine tabidir.”³⁶ şeklindedir. Bu hükümler Bağımsızlık Beyannamesinin ülke topraklarını genişletme amacını vurgulayan tutumunu yansıtmayan evrensel nitelikteki ilkelere, diğer maddeler, ihtiyaç çerçevesinde ve gelişen koşulların dinamizmini yakalayabilmek için değiştirilebilirken bu maddeler sistemin temeli kabul edilerek değiştirilemez nitelikte tanımlanmışlardır. Anayasa öngörülen usuller çerçevesinde anayasayı değiştirebilmek kural, değiştirilemeyecek birkaç madde ise istisnadır.

Asli kurucu iktidar söz konusu hükümlere değiştirme yasağı getirerek onlara diğerlerine nazaran daha fazla önem verdiğini göstermiştir.³⁷ Değiştirilemez maddeler sayılmıştır ve Başlangıç Kısmının değiştirilemezliğini savunmak,³⁸ anayasanın temel felsefesini veren hüküm olduğu için mümkün ama değiştirilemezliği açıkça belirtilmediği için de güçtür. Nitekim istisnalar dar yorumlanmalıdır.³⁹ Ermenistan Anayasasının olası tüm durumlara hukuki çözüm getiren nitelikte ayrıntılı bir şekilde yapılmış olması, kanun koyucu tarafından Başlangıç Kısmının değiştirilebileceğinin kabul edildiğini, aksi takdirde açıkça değiştirilemeyeceğinin kayıt altına alınacağını iddia etmeyi kolaylaştırmaktadır. Üstelik Avrupa Birliği kurumları ile etkileşim içerisinde olan, uluslararası hukukun temel ilkelerini Anayasasına taşıyan Ermenistan için Karabağ'la birleşmek artık bir ülkü, ulusal hedef olamayacaktır. Yayılmacı bir hedefin değiştirilmesi değil demokrasi, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü gibi devlet düzenini zedeleyen değişiklikler engellenebilir nitelikte görülmelidir. Diğer taraftan iktidarın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıdığını ve Karabağ'ın Azerbaycan toprak bütünlüğünün parçası olduğunu beyan ettiği dikkate alınırsa bunun aksini savunmak öncelikle kamu düzenini ve iç barış ortamını bozacaktır. Bu çerçevede Anayasanın diğer hedefleri olan vatandaşlarının özgür, eşit gelişimi, vatanın refahı ve güçlenmesi amaçları önünde bir engel olarak duran ve uluslararası hukukun emredici hükümleriyle çelişen başka devletlerin ülkelerinin topraklarını Ermenistan'a katma niyeti ile Ermenistan Anayasası arasındaki bağın kesilmesi rasyonel bir yaklaşım olacaktır.

Bağımsızlık Beyannamesinin giriş ve 11. maddesi dışında kalan ve ilkeleri belirleyen hükümlerinin mevcut Anayasa'da karşılığı bulunmaktadır. Yüksek

36 3. Madde ve değiştirilemezliği 2015 Anayasası ile getirilmiştir.

37 Muhammed Erdal, “Anayasa Kurallarının Kademelenirilmesi Sorunu”, *TBB Dergisi*, S. 76, 2008, ss. 165-200, s.176; Roman Herzog, “Anayasal Normlar Hiyerarşisi ve Temel Hakların Korunmasındaki İşlevi”, çev.: Ümit Özdağ, *VIII. Avrupa Anayasa Mahkemeleri Konferansı*, Ankara 7-10 Mayıs 1990, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, c. 3, 1990, s. 16.

38 Değiştirilemeyeceğini savunan aksi yöndeki görüş için bkz. Manasyan, age.

39 Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2010, s. 120

Konsey gitmiş, yerine Ulusal Meclis, Cumhurbaşkanı, Hükümet, Yargı organları gelmiştir; yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrılması, resmi dilin Ermenice olması, diaspora ile ilişkiler, hukukun üstünlüğü, halk egemenliği gibi ilkelerin tamamı Anayasa metnine taşınmıştır. Açıktır ki temel amacı yeni bir devletin SSCB’den tamamen bağımsız şekilde ortaya çıkışını deklare etmek olan Bağımsızlık Beyannamesinin toprakların genişletilmesine ilişkin hükümleri misyonunu doldurmuştur. Nasıl ki Beyannamedeki “*Ermenistan Cumhuriyeti halkını temsil etme hakkı sadece Ermenistan Yüksek Konseyinindir*” düzenlemesinin artık hükmü kalmamıştır ve anayasal değeri bulunmamaktadır, toprak genişletme niyetinin de hükmü kalmamıştır ve anayasal değeri bulunmamaktadır. Şimdi dış politikasını, savunma ve güvenlik politikalarını ulusal çıkarları çerçevesinde kendi tasarlamak, küresel ticaretin bir parçası olmak, savaşa değil refaha odaklanmak isteyen bir Ermenistan söz konusudur. Yeni Ermenistan’ın ihtiyaçları da farklı olacaktır.

2. Bölge Dinamiklerinin Anayasa Değişikliğine Etkileri

2020 Karabağ Savaşında Azerbaycan’ın Karabağ’da işgal altında tutulan topraklarının büyük kısmını kurtarmasının ardından Azerbaycan ve Ermenistan liderleri 14 Aralık 2021’den itibaren barış görüşmelerine başlamıştır. İlişkilerin normalleşebilmesi için tarafların birbirinin egemenliğini, toprak bütünlüğünü, sınırlarının dokunulmazlığını ve bağımsızlığını karşılıklı olarak tanıması, birbirine karşı toprak iddiasında bulunmayacağını taahhüt etmesi, sınırların belirlenmesi, diplomatik ilişkilerin kurulması, ulaştırma ve iletişim hatlarının açılması gerekmektedir. Bu konuda yol alınmış olsa da neticeye ulaşılamamıştır. Karşılıklı güvenin tesis edilemediği açıktır. Azerbaycan, ulaşılabilecek barış anlaşmasının uygulanacağına ilişkin garantiler istemekte ve bu çerçevede Karabağ’la birleşmeye dair söylemlerin sonlandırılmasını ve bunu devlet kimliği haline getiren Bağımsızlık Deklarasyonuna atfın Anayasa’dan çıkarılmasını istemektedir.

Paşinyan, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü tanıdığını, Karabağ’ın Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün parçası olduğunu deklare etmiş olsa da Anayasa’da gerekli düzenlemenin yapılmaması durumunda bu beyan eksik kalacaktır. Yine de barış anlaşmasına ilişkin resmi temaslar sürdürülmektedir. Ermenistan Dışişleri Bakanı Ararat Mirzoyan ve Azerbaycanlı mevkidaşı Ceyhun Bayramov, “barışı ve devletlerarası ilişkileri tesis etmeyi” amaçlayan ikili anlaşma taslağını müzakere etmek üzere 28 Şubat 2024’te Berlin’de iki günlük görüşme gerçekleştirmiştir. Ermenistan ve Azerbaycan, sınırların belirlenmesinde kullanılan en son SSCB ve Almatı Deklarasyon haritaları ile birbirlerinin toprak bütünlüğünü tanımayı ve ilgili ülkenin mevzuatı ve yargı

yetkisine dayalı bölgesel altyapıyı açmayı tartışmışlardır.⁴⁰ Ayrıca Azerbaycan, Ermenistan üzerinden Azerbaycan'ı kendi dış bölgesi Nahçıvan'a bağlayan ve Ermeni gümrükleri veya sınır kontrolleri olmayan bir koridor talep etmektedir.

Bir tarafta Anayasa değişikliği tartışmaları diğer tarafta barış antlaşması görüşmeleri devam ederken Ermenistan ve Fransa, Thales radarları, Mistral füzeleri, Bastion araçlarının sağlanması ve daimî bir askeri danışmanın görevlendirilmesi de dahil olmak üzere bir dizi savunma anlaşması imzalamıştır.⁴¹ Fransa'nın Ermenistan'ın savunma yeteneklerine desteğin ve bölgesel zorluklar karşısında Ermenistan'ın güvenlik ve istikrarını güçlendirme kararlılığını vurgulamıştır. Ermenistan, Yunanistan'la da Aralık 2023'te askeri teknik, eğitim-öğretim, taktik eğitim gibi alanları kapsayan işbirliği anlaşması imzalamıştır.⁴² Eş zamanlı bir gelişme olarak, Paşinyan, Ermenistan'ın Moskova liderliğindeki askeri blok olan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne (KGAÖ) katılımının “dondurulduğunu” açıklamıştır.⁴³ Uzun süredir Rusya ve KGAÖ'yü Azerbaycan saldırganlığına karşı Ermenistan'a yardım etmedikleri için eleştirmekte olan Paşinyan, Ermenistan'ın çıkarlarını ve toprak bütünlüğünü koruyacak kapsamlı bir güvenlik çerçevesine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir. Paşinyan'ın ordunun güçlendirilmesi için ayrılan kaynaklar ve geliştirilen askeri ve savunma anlaşmalarının Azerbaycan tarafından “bir intikam toparlanması” olarak anlaşılabilceği endişesi, bu gelişmelerle ilgilidir. Rusya'nın sağladığı güvenlik şemsiyesinin sona erdiği yaklaşımıyla güvenlik ve savunma için yeni bağlantılar kurma sürecindeki Ermenistan, Bağımsızlık Beyannamesindeki Karabağ'la birleşme hedefinin yarattığı şüphe iklimini yaşamak zorunda kalmaktadır.

Bölge dinamikleri ekonomi, ticari ilişkiler ve ticaret bağlantılarının parçası olmak bakımından da Ermenistan'da değerlendirilmektedir. Ermenistan Dışişleri Bakanı Ararat Mirzoyan, Antalya Diplomatik Forumu kapsamında 2

40 “Armenian and Azerbaijani Foreign Ministers meet to negotiate peace deal amid border tensions”, *Armenian Weekly*, 28 Şubat 2024, <https://armenianweekly.com/2024/02/28/armenian-and-azerbaijani-foreign-ministers-meet-to-negotiate-peace-deal-amid-border-tensions/>

41 Ermenistan ve Fransa 23 Ekim 2023'te Ermenistan Savunma Bakanı Suren Papikyan'ın Fransa ziyareti sırasında savunma işbirliği anlaşması imzalamıştır. Bu çerçevede Fransa, 250 kilometre mesafeden düşman uçaklarının tespitini sağlayacak üç adet Thales Ground Master (GM 200) radarı, gece görüş cihazları ve dürbünlerin yer aldığı bir grup savunma silahını Ermenistan'a teslim etmiştir. Anlaşma çerçevesinde Fransız ordusu, Ermenistan ordusu askerlerine dağ muharebesi eğitim kursları düzenleyecektir. “Ֆրանսիան Հայաստան կառաքի պաշտպանական սպառազինության խմբաբանակ”, *Times*, 22 Şubat 2024, <https://times.am/984674/>

42 Artak Khulyan, “Աթենքը չի բացառում Հայաստան-Հունաստան-Ֆրանսիա-Հնդկաստան գործակցությունը ռազմական ոլորտում”, *Aztutyun*, 4 Mart 2024, <https://www.azatutyun.am/a/32847420.html>

43 “Pashinian Says Armenia Freezes Membership In Russian-Led Security Alliance”, *Radio Free Europe*, 23 February 2024, <https://www.rferl.org/a/armenia-pashinian-csto-frozen/32832200.html>

Mart 2024'teki "Uluslararası Ticaret, İlişkiler ve Karşılıklı Bağımlılık" konulu panelde, kararla çevrili olmanın dışında dört komşusundan sadece ikisiyle açık sınırı olması nedeniyle Ermenistan'ın uluslararası ticaret ve bağlantıların önemini daha iyi anladığını ifade ederek otuz yıldır kapalı olan sınırların açılması ve ilişkilerin kurulması konusunda komşularıyla görüşmelerde bulduklarını söylemiştir.⁴⁴ Mirzoyan, karşılıklı bağımlılığın artmasının sadece ekonomik açıdan faydalı olmadığını ve aynı zamanda barışa giden yolda önemli bir etken olduğuna işaret ederek bölgesel transit yolları ve ticaretinde yer almak için "Barış Kavşağı" programını geliştirdiklerini söylemiştir. Mirzoyan, Ermenistan'ın transit yolların paydaşı olabilmesi için altyapıların topraklarından geçtiği devletin egemenliği altında kalması ve tüm altyapıların devletlerin ulusal mevzuatlarına uygun çalışması koşullarını savunmuştur.

Bölge dinamikleri, Ermenistan ve Azerbaycan ilişkilerinde normalleşme aşamasına ulaşılmasından ibaret değildir. Paşinyan'ın Ermenistan'ı Rusya'dan koparmak ve Batı'yı da bölgeye çekmek niyetinin de Anayasa değişikliğini gündeme getirmesinde etkili olduğu iddia edilmektedir. Aynı zamanda İsrail-İran geriliminin ve İran-Ermenistan dostluğu ile İran-Azerbaycan anlaşmazlıklarının, ABD-Rusya mücadelesinin Kafkasya'daki uzlaşısı ve istikrar arayışına etkisi bulunmaktadır. Fransa'nın Kafkasya'da etkisini artırma girişimleri, Fransa ve ABD'nin barış görüşmelerini Rusya gözetiminden çıkarmak ve AB kolaylaştırıcılığına taşıma niyetleri bölgenin jeopolitiğinde belirleyici, yönlendirici rol üstlenmekle ilgilidir. Güney Kafkasya'daki oyuna Azerbaycan'la anlaşma sağlanmadan katılınması günün koşullarında mümkün değildir. Bölgede istikrar sağlanmak isteniyorsa birincil oyuncular Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan; ikincil oyuncular Rusya, İran ve Türkiye'dir. Ermenistan'ın Karabağ'la birleşme beyanı prangasından kurtulması; kalıcı, sürdürülebilir, adil, uluslararası hukuk kurallarına uygun bir barış ve istikrar ortamına kavuşmasını sağlayacaktır.

3. Anayasa Değişikliğine Yönelik İtirazlar

Karabağ'ın Azerbaycan toprak bütünlüğünün parçası olarak tanınmasına karşı çıkışıyla bilinen Hayakve girişiminin koordinatörü Avetik Çelabyan, anayasa değişikliğinin Ermeni devletini aşındırmak ve ülkeyi Türkiye ve Azerbaycan'a bağlı yarı devlete dönüştürmeye dönük ortak bir çabanın ürünü olarak değerlendirmektedir. Çelabyan, Hayakve Girişiminin Bağımsızlık Bildirgesinde

44 "Ապաշրջափակվող ենթակառուցվածքները պետք է մնան այն պետության ինքնիշխանության ներքո, որի տարածքով անցնում են", *Times*, 2 Mart 2024, <https://times.am/984957/>

yer alan Ermenistan'ın ulusal hedeflerini destekleme konusundaki kararlılığını yineleyerek hükümetin “anti-ulusal gündemine” mevcut tüm yasal yollarla direneceklerini ifade etmektedir. Ermenistan Anayasasında yapılması düşünülen değişiklikleri Türkiye ve Azerbaycan'ın talepleri olarak nitelendiren gruplardan biri de Hayastan grubudur. Grubun milletvekili üyelerinden Artur Khachatryan, Ermenistan Ulusal Meclisi'nin 6 Şubat'taki oturumunda, mevcut durumu General Douglas MacArthur'un Japonya'nın 2. Dünya Savaşı'ndan sonra teslim olmasının ardından anayasa değişikliği talebi yapmasıyla karşılaştırarak önerilen değişikliklerin Ermenistan'ı zayıflatma amacındaki dış güçlerden etkilenebileceğini ifade etmiştir. Muhalefetin argümanlarından biri de anayasa değişikliklerinin Paşinyan'ın iktidarını sağlamlaştırma amacına hizmet ettiği yönündedir.

Diğer taraftan Azerbaycan ile ilişkilerin yeniden başlamasına ve Karabağ'da yeni bir statünün belirlenmesine karşı çıkan muhalefet, Erivan'da uzun bir süre “sivil direniş” adı verilen protesto gösterileri yapmıştır. Sokak protestoları, eski Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan ve Serj Sarkisyan desteğiyle ve militan, radikal ve dış destekli Taşnaksutyun (Ermeni Devrimci Federasyonu-EDF) liderliğinde yürütülmüştür. Bu grup da Anayasa değişikliğine karşı çıkmaktadır.

ABD ve Fransa merkezli diaspora örgütleri de barış anlaşması sürecini durdurmaya ya da amacından saptırmaya dönük girişimlerde bulunmaktadır. Bu çerçevede ABD Başkanlık seçimleri öncesinde gündeme gelmesi nedeniyle dikkat çeken bir açıklamadan bahsetmek mümkündür. ABD Başkan aday adaylarından Robert F. Kennedy, diasporanın düzenlediği Kaliforniya'daki bir toplantıda, “... Artsakh da dahil olmak üzere Ermenilerin egemenlik, onur ve ülkelerini yeniden birleştirme hakları için verdiği mücadeleyi unutmayacağı ve ABD Başkanı olarak gücünü Ermenistan'ı barışçıl şekilde yeniden birleştirmek için kullanacağı”⁴⁵ yönündeki sözleri Bağımsızlık Deklarasyonuna kutsallık atfetmenin neticesi olarak değerlendirilmelidir. Diğer taraftan uzun bir sürece gereksinim duyan Anayasa reformunun en az bir yıl Ermenistan-Azerbaycan sınırında istikrarın korunmasına hizmet edeceği ve Ermenistan'a Kasım 2024'teki ABD Başkanlık seçimlerine kadar zaman kazandıracağı, böylece bir anayasa reformuna gerek kalmaksızın ABD'nin barış görüşmeleri için daha ciddi çaba sağlayacağı görüşü de savunulmaktadır.⁴⁶ Bu görüş,

45 RFK, Jr.: “I will do everything in my power to peacefully restore Armenian sovereignty of Artsakh”, *The Armenian Weekly*, 10 Ocak 2024, <https://armenianweekly.com/2024/01/10/rfk-jr-i-will-do-everything-in-my-power-to-peacefully-restore-armenian-sovereignty-of-artsakh/>

46 Ermeni siyasi analist Hakop Badalyan'ın görüşü için bkz. Arshaluis Mgdesyan, “Armenian PM's new constitution proposal faces uphill battle”, *Eurasia Net*, Şubat 2024, <https://eurasianet.org/armenian-pms-new-constitution-proposal-faces-uphill-battle>

dikkate alınmalıdır. ABD, Fransa, Rusya, İngiltere, İsrail ya da İran'ın barış görüşmelerine olası etkileri bir tarafa Ermenistan'ın yeni statükonun kalıcılaşmasının engellenmesine dönük beklentisi ve özellikle Ermeni diasporasının bu yönde etki yaratma çabası dikkate alındığında Anayasa değişikliği girişiminin ilerletilememesi de ihtimal dahilindedir.

Ermenistan muhalefeti, hükümeti Ermenistan ve Karabağ'ın ("Artsakh") yeniden birleşmesi ile ilgili olarak Bağımsızlık Bildirgesi'ne yapılan atıfların Anayasa'dan çıkarılmak istenmesi nedeniyle suçlamaktadır.⁴⁷ Karşı çıkışta kullanılan argümanlar, Karabağ'ın Azerbaycan'ın toprak parçası olduğunu kabul etmek ya da etmeyerek yeniden birleşmeye dönük politikalar yürütme konusunda Ermenistan'ın bir karar vermesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu nedenle kaçınılmaz olarak tartışılması gereken, Bağımsızlık Bildirgesi'ne anayasal bağlayıcılık tanınması sorunu olmaktadır. Bu sorun aşılmadan bölgede kalıcı barış ve istikrara giden yolda ilerlenmesi mümkün olmayacaktır.

4. Anayasa Değişikliği ve Uluslararası Anlaşmaların Kabulü

Ermenistan ve Azerbaycan arasında imzalanacak tüm anlaşmaların ve Anayasa'da yapılacak değişikliklerin akıbetini belirleyecek olan bunların yürürlüğe giriş usulüdür. Diğer taraftan her iki durum da Anayasa Mahkemesinin Anayasaya uygunluk incelemesi gerçekleştirmesine açıktır. Hukuk ve siyaset arasındaki ilişki Anayasa Mahkemesi üyelerinin hangi organ tarafından atandığı, üyelerin görev süresi ve üzerlerindeki olası siyasi baskının kararlarına etkisi ve olası baskıları engellemek için alınan Anayasal önlemler gibi unsurlar ile uluslararası anlaşmaların hangi organca ve hangi aşamada Anayasa Mahkemesine götürüleceği hususları önemli olacaktır. Bu nedenle uluslararası anlaşmaların ve Anayasa değişikliklerinin tabi olduğu Anayasal hükümler incelenmelidir.

4.1. Anayasa Mahkemesinin Uluslararası Anlaşmaları ve Anayasa Değişikliklerini Denetleme Usulü

Yargı erki, Ermenistan Anayasasının Yedinci Bölümü'nde, 162-157. maddeler arasında düzenlenmiştir. Ermenistan Cumhuriyeti'nde yargılama sadece mahkemeler tarafından Anayasa ve yasalara uygun olarak gerçekleştirilir. Adaletin işleyişine müdahale yasaktır. (m. 162) Olağanüstü mahkemelerin

47 "Armenian constitutional reform sparks concerns", The Armenian Weekly, 7 Şubat 2024, <https://armenianweekly.com/2024/02/07/armenian-constitutional-reform-sparks-concerns/>

kurulması yasaktır. Anayasa Mahkemesi, Temyiz Mahkemesi, genel yetkili ilk derece mahkemeleri ve idari mahkeme faaliyet gösterir. Kanunda öngörülen hallerde ihtisas mahkemeleri kurulabilir. (m.163) 2015 Anayasasında 2005'teki düzenlemeye göre Anayasa Mahkemesi ile ilgili yetkileri ve hangi kurumların hangi konuları Anayasa Mahkemesine götürebileceği yine kazuistik yöntemle (olası her somut durumu açıklığa kavuşturacak şekilde) düzenlenmiştir. Bu konuda herhangi bir şüpheye mahal bırakılmamıştır. Anayasa Mahkemesi yargıçları, milletvekillerinin en az beşte üçünün oyuyla Ulusal Meclis tarafından 12 yıl için seçilir. Anayasa Mahkemesi, üçü cumhurbaşkanının, üçü hükümetin, üçü de Hakimler Genel Kurulunun teklifi üzerine seçilecek dokuz yargıçtan oluşur.⁴⁸ Anayasa Mahkemesi başkanını ve başkan yardımcısını, yeniden seçilme hakkı olmaksızın altı yıl süreyle kendi üyeleri arasından seçer. (m.166) Anayasa Mahkemesinin yetkileri 178. maddede düzenlenmiştir. 3. fıkrada uluslararası anlaşmanın onaylanmasından önce burada yer alan yükümlülüklerin Anayasaya uygunluğunu tespit etmek yetkisi düzenlenmiştir. M.168/f.3'te öngörülen durumda Anayasa Mahkemesine başvuru yapabilecek organ Hükümet olarak belirlenmiştir. (m.169/f.3)

2005 Anayasasında uluslararası anlaşmaların Anayasaya uygunluğu tespiti hakkında Anayasa Mahkemesine başvuru yetkisi Cumhurbaşkanı makamındaydı. 2015 değişikliği ile parlamenter sisteme dönülürken aynı zamanda uluslararası anlaşmaların Anayasa Mahkemesine götürülmesi (m.100/f.2, 2005 Anayasası) yetkisi Cumhurbaşkanı tarafından alınarak Hükümete verilmiştir. Denetime "anlaşmanın yapılmasından önce" götürülüyor olması da önemlidir. Zira koşullar gereği bir anlaşmayı imzalayan Hükümetin sonradan Anayasa Mahkemesinin uygun görmeme kararı gerekçesiyle anlaşmayı yürürlüğe sokmama ihtimali bertaraf edilmiş olmaktadır.⁴⁹ Ayrıca Hükümetin uluslararası anlaşma imzalama iradesi ve yetkisi yargı denetimine tabi tutulmamış olmaktadır.

48 2005 Anayasasında Anayasa Mahkemesi Hakimlerinin beşini Ulusal Meclis, dördünü Cumhurbaşkanı atamaktaydı. (m.99)

49 Ermenistan ve Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesini öngören protokoller, Cumhurbaşkanı tarafından Anayasa mahkemesine götürülmüş; Ermenistan Anayasa Mahkemesi 12 Ocak 2010 tarihli kararında protokollerini Anayasaya uygun bularak Ermenistan parlamentosunun tartışıp onaylanmasının önünü açmış ancak gerekçeli kararında protokollerini işlevsiz bırakan yorumlarda bulunmuştur. Bunlar arasında protokol metninde yer alan "tarih alt komisyonunun" 1915 olaylarının "soykırım" olduğunun uluslararası alanda tanınmasını desteklemek amacıyla kurulduğu yorumu ve "uluslararası hukuk anlaşmalarıyla tanımlandığı şekilde karşılıklı sınırlara saygı duyulması" hükmünü de sadece 1990'dan sonra yapılan anlaşmalar için geçerli olduğu yönündeki yorumu bulunmaktadır. Mahkeme, "Ankara ve Erivan arasında üstlenilen karşılıklı yükümlülüklerin "münhasıran ikili nitelikte olduğu ve herhangi bir üçüncü tarafı veya protokollerini imzalayan üçüncü taraflarla olan ilişkileri ilgilendirmeyeceği" yorumuna da yer vermiş böylece dolaylı olarak Türkiye-Ermenistan anlaşmalarının Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığına ve Karabağ meselesine etkisi olmayacağı söylemiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı 18 Ocak 2010'da Anayasa Mahkemesinin kararını, protokollerin müzakere edilmesinin gerekçesini ve temel hedefini baltalayan ön koşullar koymakla eleştirmiştir.

2015 Anayasası, m.169/f.2’de Anayasasının değiştirilmesi, milletler üstü kuruluşlara katılma ya da toprak değişikliğine ilişkin konularda m.168/f.2’deki durumlarda yani “anayasa değişikliği taslağının ve referanduma sunulan yasal düzenleme taslaklarının kabul edilmesinden önce” bunların Anayasa’ya uygunluğunun denetlenmesi için Anayasa Mahkemesine götürme yetkisi Ulusal Meclisindir.

4.2. Anayasa Değişikliği ve Uluslararası Anlaşmaların Kabulü Usulü

Uluslararası anlaşmaların Onaylanması, Askıya Alınması veya Feragat Edilmesi başlıklı 116. maddenin 2. fıkrası, Ulusal Meclisin Hükümetin teklifi üzerine milletvekillerinin toplam sayısının oy çokluğuyla (52 vekil) bir yasa kabul etmek suretiyle uluslararası anlaşmaları onaylayacağını, askıya alacağını ve reddedeceğini düzenlemektedir. Aynı maddenin 3. fıkrası Anayasaya aykırı uluslararası anlaşmaların onaylanmayacağını düzenlemektedir. Bu çerçevede mevcut Anayasa uyarınca Ermenistan’ın imzalayacağı bir anlaşma, Hükümet tarafından imza öncesinde Anayasa Mahkemesine Anayasaya uygunluk denetimi için götürülebilecektir (m. 169/3) ve bu anlaşma Ulusal Meclis’te oy çokluğuyla onaylanabilecektir. (m.116/2)

Anayasa değişikliğinde ise Ulusal Meclis değişikliğe ilişkin taslağı Anayasaya uygunluğunu denetlemek üzere Anayasa Mahkemesine götürebilecektir. (m.169/2) Anayasanın kabulü ve değiştirilmesi usulü 202. maddede öngörülmüştür. Anayasanın 1-3,7,10, ve 15. Bölümleri ile birlikte sayılan bazı maddelerinde yapılacak değişikliklerin ancak halkoylaması ile yapılabileceği düzenlenmiştir. Sayılan maddeler arasında Cumhurbaşkanının durumunu ve görevlerini (m.123), görev süresi ve şartlarını (m.124), seçim usulünü (m.125) düzenleyen maddeler de bulunmaktadır. Bu çerçevede yapılacak Anayasa değişikliğinde Cumhurbaşkanının yetkilerini arttıran hükümler bulunuyorsa Anayasayı kabul etme veya değiştirme girişiminde bulunma hakkı milletvekillerinin en az üçte birinin (34 milletvekili), Hükümetin veya oy hakkına sahip 200 bin vatandaşa aittir. Ulusal Meclis taslağı referanduma sunma kararını milletvekillerinin en az üçte iki çoğunluğunun oyuyla alabilecektir. Ulusal Meclis 101 milletvekilinden oluştuğu için Anayasa taslağını referanduma götürmek için gereken yeter sayı 68’dir.⁵⁰ Anayasa değişikliğinin referandumla yapılması usulünün nerdeyse kural olduğunu ifade etmek mümkündür. 1,2,3,7,10 ve 15. Bölümlerin tamamında yapılacak değişiklikler için referandum usulü öngörülmüştür. Ayrıca Ulusal Meclisin

50 Ulusal Meclis toplantı nisabı ise milletvekillerinin yarısından fazlasının oturumun başında kayıt yaptırması halinde yeter sayıya ulaşıldığı şeklinde düzenlenmiştir. (m.102)

durumu ve görevleri (m.88), Ulusal Meclisin seçimi usulü (m.89/3) ve görev süresi (m.90/1), Meclis içtüzüğü, Seçim, Yargı, Anayasa Mahkemesi, Referandum, Partiler ve İnsan Hakları Savunucusu Kanunlarının kabulüne ilişkin gerekli milletvekili sayısını düzenleyen (m.103/2), Ulusal Meclis Soruşturma Komisyonları (m.108), Başbakanı güvensizlik ifade etme usullerini düzenleyen (m.115), sıkıyönetim, (m.119) olağanüstü hal (m.120), Hükümetin durumu ve görevleri (m.146), Başbakanın seçilmesi ve Atanması (m.149), silahlı kuvvetler (m.155), Merkez Bankasının Ermenistan Cumhuriyetinin para birimi olan Ermeni Dramını çıkarmasını düzenleyen (m.200/4) maddeler için değişikliğin Cumhurbaşkanının görev, yetki ve seçilme usulünü düzenleyen maddelerde olduğu gibi ancak referandum usulüyle yapılacağı öngörülmüştür.

Sayılanlar dışında kalan maddelerde yapılacak değişikliklerin milletvekillerinin en az üçte ikisinin oyuyla (68 olumlu oy) kabul edileceği düzenlenmiştir. Bu kapsamdaki maddeler için değişiklik önerisi milletvekillerinin en az dörtte birinin (26 vekil) önerisi veya Hükümet ya da 150 bin seçmenin önerisi ile Meclise getirilebilecektir. (m.202/f.2) Bu şekilde getirilen Anayasa değişikliği tasarısı Ulusal Meclis'te kabul edilmediği takdirde milletvekillerinin en az beşte üçünün oyu (61 oy) ile alınacak kararla referanduma sunulabilecektir. (m.202/f.3) 2017 tarihli Referandum Kanunu gereği referanduma gidilmesini gerektiren tüm koşullarda referandum çağrısı Cumhurbaşkanı tarafından yapılmaktadır. (Referandum Kanunu m.10-12)

Kanımızca Anayasanın Başlangıç hükmüne ilişkin değişiklik 202. maddenin 1. fıkrasında tek tek sayılan hallerden biri olmadığı için 2. fıkrasında sayılan usule tabidir. Ulusal Meclis'te yapılacak oylamayla ve 68 vekilin olumlu oyuyla değişikliğin kabulü mümkündür. Ancak hem erkler arası ilişkilerin yeniden düzenlenmesine ilişkin çalışmaların Anayasa taslağında olması hem de Başlangıç kısmının atıfta bulunduğu Bağımsızlık Deklarasyonuna Anayasa üstü nitelik yüklemek isteyen tarafların itirazları nedeniyle Anayasa değişikliğindeki meşruiyetin daha üst sınırdan sağlanmak istenmesi mümkündür. Bu durumda referandum sunulan kanun, referanduma katılanların yarısından fazlası tarafından lehte oy kullanılması durumunda kabul edilmiş sayılacaktır. Ancak bu sayı, referanduma katılma hakkı bulunan vatandaşların dörtte birinden az olmamalıdır. (m. 207) Aynı husus Referandum Kanununda da tekrar edilmiştir. (Referandum Kanunu m.35)

2021 parlamento seçimlerinde seçmen sayısı 2 milyon 600 bin olarak kaydedilmiştir. Bu durumda seçmenlerin en az 650 bininin katılım göstereceği bir referandumda 325 bin (+1) lehte oyla Anayasa değişikliğine ilişkin kanun onaylanmış sayılacaktır. Karşılaştırma kolaylığı sağlanması bakımından 20

Haziran 2021 genel seçimlerinde katılımın yüzde 49,37 oranında (toplam seçmenin yaklaşık yarısı) gerçekleştiği⁵¹ ve toplam 1.281.375 seçmenin oy kullandığı dikkate alınabilecektir. Anayasa değişikliğini gündeme getiren Nikol Paşinyan'ın bu seçimde aldığı oy 688 bin ve bunun toplam oylara oranı da yüzde 53,95'tir.

Paşinyan'ın son seçimde aldığı oy, bir anayasa değişikliği referandumunun sonucunu belirleyici değil, ancak Azerbaycan'a karşısında Karabağ Savaşının kaybedilmesinden sonra kendisinin sorumlu gösterilmesi nedeniyle halkın görüşünü almak üzere erken seçime giderek aldığı netice olması bakımından önemli bir göstergedir. Savaşın, dolayısıyla Karabağ topraklarıyla birleşme ihtimalinin kaybedilmesine rağmen “barış görüşmeleri dışındaki her ihtimalin bir felaket olacağı” görüşünü savunan Paşinyan'ın yeniden seçilmesi, halkın barış ortamının sağlanmasına dönük talebinin yansıması olarak değerlendirilmeye müsaittir.

SONUÇ

Ermenistan, bağımsızlığını ilan ettikten sonra dönemin koşulları ve anlayışı çerçevesinde bir anayasa oluşturmuştur. Sonrasında on yılda bir anayasada yönetim sistemini de değiştiren önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. Temel hak ve hürriyetleri düzenleyen madde sayısı her bir anayasada sayıca artmış, uluslararası hukukun bu alandaki kazanımlarıyla eşgüdüm yakalanabilmiştir. Yönetim modeli olarak parlamenter sistem de yarı başkanlık sistemi de denenmiş 2015 Anayasası ile parlamenter sisteme dönmüş ancak etkin yönetim ihtiyacı giderilemediği gibi çağdaş demokrasileri yakalamada da tam bir başarı gösterilememiştir. Güçler ayrılığı sağlanmış ancak gücün sonunda tek bir elde toplanması engellenememiştir. Nitekim anayasa ve hükümet sistemlerinde sık değişikliğe gidilmesinin nedenlerinden birisi öne çıkan gücü frenleme ihtiyacının doğmasıdır.

Anayasanın ayrıntılı şekilde hazırlanmasına rağmen genellikle yürütme erkinin öngörülenden daha fazla yetkiyi kullanma eğilimi, hukukun üstünlüğü ilkesinin zaman zaman kâğıt üzerinde kalmasıyla ilgili olsa gerektir. Şeffaflık, hesap verebilirlik ve demokratik denetim unsurlarında da

51 Seçim sonucu dokümanı için bkz., <https://res.elections.am/images/doc/20.06.21n.pdf>; ayrıcaarşiv linki için bkz., <https://web.archive.org/web/20210622141720/https://res.elections.am/images/doc/20.06.21n.pdf>; “CEC shares final results of snap elections: Pashinyan's party has 53.91%, Kocharyan's bloc has 21.09%”, *News*, 27 Haziran 2021, https://news.am/eng/news/651069.html#google_vignette

özellikle basın özgürlüğü önündeki engeller nedeniyle eksiklikler yaşanmaktadır. Bunların tamamı etkin yönetimin sağlanması ve demokrasinin hayat bulabilmesi, böylece demokratik bir siyasi kültürün oluşması için gereken unsurlardır. Bugüne dek yapılan anayasaların (anayasa değişikliklerinin) iktidardaki gücün tercihleri doğrultusunda şekillenmesi, iktidar değişikliği ile birlikte yeni bir anayasa ihtiyacından bahsedilmesine sebep olmaktadır. Şimdi yine bir anayasa değişikliği ihtiyacından bahsedilmektedir ve etkin yönetim gereksiniminin parlamenter sistemin korunduğu bir modelde cumhurbaşkanının yetkilerinin arttırılarak ve parlamentoda da iktidar partisi ya da grubu dışında kalanların yürütme erki üzerindeki denetimini arttırarak çözülmesi tartışılan hususlardandır. Olası değişikliklerin dozajı Hükümetin yönetme beceri ve kabiliyetlerini olağandan fazla yavaşlatacak olursa sistemde tıkanma yaşanacak ve yeniden anayasa değişikliği ihtiyacı konuşulur olacaktır.

Sistemin performans testi, etkinlik ve istikrardır.⁵² Ermenistan'ın hükümet sistemi Paşinyan döneminde istikrarı sağlamış görünmekte, ancak etkinliğini artırma ihtiyacı duymaktadır. Muhtemelen etkinliği artırma Paşinyan iktidarı, muhalefet ve Anayasa Reformları Konseyi için farklı anlamlar ifade etmektedir. Cumhurbaşkanının yetkilerinin arttırılarak veya sembolik düzeyde tutulmakla birlikte halk tarafından seçiminin getirilmesi, parlamenter sistem içerisinde gerçekleşecek olsa bile siyasi kültürün demokrasiyi pekiştirmede yeterli mesafe alamamış olması nedeniyle sistemi ve ülke istikrarını zorlayıcı etkileri getirecektir.

Gündemdeki anayasa değişikliği çalışması sadece gücün yeniden dağıtılmasıyla ilgili değildir. Nikol Paşinyan'ın Anayasa değişikliğini gündeme getirirken vurguladığı husus da etkin yönetim ihtiyacı değildir. Esasen Paşinyan, Anayasanın revize edilmesini değil, yeniden yazılması gereğini dile getirmektedir. Zira üç anayasa değişikliği gerçekleştirilmiş, her birinde bilhassa temel hak ve hürriyetler, uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukukun gelişen konularını yakalamak bakımından daha çağdaş bir anayasaya ulaşılmış, ancak Bağımsızlık Beyannamesine atıf yapılan Başlangıç kısmı aynı kalmıştır. Kuşkusuz ki bağımsız, sosyal bir hukuk devleti olmaya dönük ilkelerin Anayasasının temelini oluşturması normaldir, ancak Bağımsızlık Beyannamesine yapılan atıf nedeniyle Anayasa Mahkemesi 2010'daki kararında, Bağımsızlık Beyannamesini de Anayasal hüküm niteliğinde değerlendirmeye almış ve Beynamedeki savaş nedeni sayılabilecek ifadelere öncelik vermiştir. Yarattığı içtihat yeni anayasaya

52 Levent Gönenç, "Türkiye'de Hükümet Sistem Değişikliği Tartışmaları Olanaklar ve Olasılıklar Üzerine Bir Çalışma Notu", *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2005, ss.1- 12

uygunluk denetimlerinde de benzer bir durumun yaşanabileceğinin göstergesidir. Beyanname, Türkiye topraklarının bir kısmını “Batı Ermenistan” olarak nitelemekte, devlet armasına Ağrı Dağı’ını yerleştirmekte ve Karabağ’la birleşme niyetini beyan etmektedir. Beyanname çağın, fiili durumun, uluslararası hukukun gerisinde kalmıştır, ancak Anayasa ile bağı kesilmediği müddetçe Ermenistan’ı olumsuz etkileyecek, komşularıyla istikrarlı, sürdürülebilir bir barış ortamı yaratmasını da engelleyecektir.

Gücün nasıl dağıtılacağı hususunun fazlaca gündemde kalması, Ermenistan iktidarının yöneldiği görülen amaca ulaşmasını güçleştirebilecektir. Güçler arası dengenin yeniden düzenlenmesi bir ihtiyaç ise de kamuoyunun Anayasanın Başlangıç kısmındaki değişiklik arayışının nedenleri konusunda daha fazla aydınlatılması sürecin daha sağlıklı ilerleyebilmesi için gereklidir. Farklı bir dönemin arayışlarını yansıtan Bağımsızlık Beyannamesinin Anayasa ile bağının kesilmesinin bir yenilgi neticesi değil günün koşullarının gereği olduğu mevzusunun işlenmesi, Anayasal dönüşüme eşlik etmesi gereken zihinsel dönüşüme fırsat tanıyacaktır.

Aksi yöndeki görüşlerin de varlığına rağmen değiştirilemez maddeler açıkça sayıldığı ve Anayasa yazım tarzı her somut durumu değerlendirecek kadar ayrıntılı olduğu için Anayasanın Başlangıç kısmının değiştirilmesinin mümkün olduğu görüşündeyiz. Bugüne dek değiştirilmemiş olması, değiştirilemeyeceği yaklaşımının kabul görmesinden ziyade, değişikliği yapan iktidarların güçlerini ve sistemlerini korumanın da bir yolu olarak Karabağ’la birleşme siyaseti yürütmesiyle ilgilidir. Nitekim 2020 savaşından önce Karabağ meselesinin çözümsüz kalması nedeniyle oluşan statükodan orta ve uzun vadede önce belediyeler seviyesinde sonra devletler seviyesinde tanınma kazanma ihtimali siyaseti de yürütülmekteydi.⁵³ Bağımsızlık Beyannamesine Anayasanın girişinde yapılan atıf da bu siyasete hizmet etmekteydi. Ancak Karabağ savaşının jeopolitik gerçekleri değiştirmesi, bu değişikliğin uluslararası hukukun sınırları içerisinde gerçekleşmiş olması, yeni bir statükonun kendini dayatması ve Ermenistan’da Karabağ siyasetinin yarattığı yükün farkına varılması bu

53 9 Ekim 2020’de Paris yakınlarındaki Alfortville şehir meclisi, 19 Ekim 2020’de Vienne şehir meclisi, Karabağ’daki sözde yönetimi tanıma kararı almıştır. Fransa Senatosu, Paris hükümetini sözde ‘Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’ni tanımaya çağırın tavsiye niteliğindeki kararı kabul etmiştir. Fransa Ulusal Meclisi de Ermenistan-Azerbaycan arasında barış görüşmelerinin başlamasına yakın bir zamanda benzer bir kararı üçe karşı 188 oyla parlamentodan geçirmiştir. Gözde Kılıç Yaşın, “Azerbaycan-Ermenistan Barış Görüşmelerinin Aktörleri”, *AVİM* Analiz No: 2022/24, 27 Ekim 2022, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/AZERBAYCAN-ERMENISTAN-BARIS-GORUSMELERININ-AKTORLERI>; “Fransız Senatosu, sözde ‘Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’ni tanıdı”, *Anadolu Ajansı*, 25 Kasım 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransiz-senatosu-sozde-daglik-karaba-g-cumhuriyetini-tanidi/2056128>

siyaseti de Bağımsızlık Beyannamesi'nin yayımlama hedeflerine bağlılık gereğini de ortadan kaldırmıştır. Öte yandan Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın ihtiyacın Anayasa'nın revize edilmesinden ziyade yeniden yazılması olduğunu ifade etmesi, asli kurucu iktidara ve onun önceden belirlenmiş usullere uymak koşuluyla Anayasa'nın Başlangıç hükümlerinde dilediği değişikliği yapabilmesine işaret etmektedir.

Anayasa değişikliğinin geniş bir meşruiyet tabanı gerektirdiği açıktır. Mevcut Anayasanın bu tür değişikliklerde izlenecek usule ilişkin düzenlemesi, seçmenlerin en az dörtte birinin ilgili referanduma katılması ve katılanların da yarısından fazlasının yeni Anayasa lehine oy kullanması yönündedir. (m. 207) Bu da 650 bin seçmenin referanduma katılması ve 325 bin (+1) lehte oy kullanılması anlamına gelmektedir. Genel seçimlere katılım oranları, referandum için gereken sayıya ulaşılabilir olduğunu göstermektedir. Açık ki yeni Anayasa için daha geniş bir meşruiyete ulaşılması şart değildir, ama yeni sistemin kurulmasına dönük itirazları ortadan kaldırması ve sürekliliğini sağlaması bakımından önemlidir. Mümkün olduğunca çok siyasi gücün değişiklik üzerinde uzlaşa sağlaması ve toplumun daha büyük kesiminin mutabakata varması istikrarlı bir anayasa ve sistem yaratacaktır. Çünkü hükümet sistemi, temel hak ve özgürlükler, gücün dağılım usulleri oylanırken aynı zamanda devletin rejimi, kimliği, ütopyası, gelecek kurgusu, dünya görüşü de oylanmış olacaktır.

Değişiklik sadece anayasa hukuku meselesi olmayacaktır. Kimlik meselesinin gözden geçirilmesi gündeme gelecektir. Siyaset-okullar-kilise-ordu gibi kimlik üretmede başat rol oynayan kurumların son 30 yılda yükledikleri bilhassa intikam ve hak görülen toprak parçalarına ulaşma hedeflerine ilişkin olan kimlik bilgisinin sorgulanması söz konusudur. Bu nedenle böyle bir değişim Ermenistan'ın kendisi için reform olacaktır. Ancak sonraki nesilleri de kapsayan barış, istikrar, güven, refah ortamı getireceği için öncelikle Ermenistan'a hizmet edecektir.

Azerbaycan ve Ermenistan müzakere süreci ve barış anlaşmasının imzalanması, bir yönüyle jeopolitik rekabetin bölgeye nasıl yansıtacağıyla, güç ve nüfuz dengesinin nasıl sağlanacağıyla ilgilidir. Barış ve istikrarın sağlanması da yeni bir güç ve nüfuz dengesi getirecektir. Bugün bölgenin tamamını kapsayacak ve etkileyecek olan barış, istikrar, refah ve güvenlik iki ülke arasında kalıcı ve sürdürülebilir bir barışın sağlanmasına bağlıdır. Ermenistan ve Azerbaycan'ın birbirinin toprak bütünlüğünü ve sınırlarını tanıması da böylesi bir anlaşmanın ön koşuludur. Ermenistan için güveni sağlamanın, imzalanacak bir anlaşmaya sadık olunacağı güvencesini yaratmanın yolu, Karabağ'a ilişkin hedef ve emellerinden vazgeçtiğini ortaya

koyabilmek, bunu kendi kamuoyuna, diasporasına ve dünya kamuoyuna ilan etmektir. Karabağ'la birleşme idealini hedef olarak koyan bir Anayasa ile bunu yapması mümkün değildir. Bu nedenle Bağımsızlık Bildirgesi'ni geride bırakan ve günün koşullarına, bölgenin fiili gerçeklerine, değişen jeopolitik dinamiklere uygun düşen, rasyonel ve çağdaş bir Anayasa belirlemesi kaçınılmazdır. Yeni anayasa, Türkiye ve Azerbaycan ile barışın ve işbirliğinin sağlanmasına yardımcı olabilecek ve bölgede geniş çaplı bir değişime yol açabilecektir.

Kaynakça

ATAR, Yavuz, *Demokrasilerde Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişimin Dinamikleri*, Mimoza Yayın, Konya, 2000.

ATAY, Ender Ethem, “Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XII, S.1-2, 2008, ss. 503-549.

ELGİE, Robert, “The politics of Semi-Presidentialism”, *Semi-Presidentialism in Europe* (Ed. Robert Elgie), Oxford University Press, 1999.

ERDAL, Muhammed, “Anayasa Kurallarının Kademelendirilmesi Sorunu”, *TBB Dergisi*, S. 76, 2008, ss. 165-200.

ESEN, Bülent Nuri, *Anayasa Hukuku Genel Esaslar*, Ankara 1970.

GÖNENÇ, Levent, *Ayrıntılı Anayasa-Çerçeve Anayasa Tartışması*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Politika Notu, N.201243, Ağustos 2012.

GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Ekin Yayınevi, Bursa 2010.

HERZOG, Roman, “Anayasal Normlar Hiyerarşisi ve Temel Hakların Korunmasındaki İşlevi”, çev.: Ümit Özdağ, VIII. *Avrupa Anayasa Mahkemeleri Konferansı*, Ankara 7-10 Mayıs 1990, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, c. 3,1990.

LIJPHART, Arend, *Patterns of Democracy: Government Forms & Performance in ThirtySix Countries*, New Haven, Yale University Press, 2012.

MANASYAN, Anahit, “The Issue of The Development of The Preamble to The Armenian Constitution: From Theory To Practice”, *Revista INJ-The Journal of the National Institute of Justice*, Nr. 1(48), 2019, pp. 46-51.

MELTON, James, *The Endurance of National Constitutions*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009

ONAR, Erdal “Türkiye'nin Başkanlık veya Yarı-Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmeli midir?”, *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2005, ss.71-104

ÖZBUDUN, Ergun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Bilgi Yay., Ankara 1993

ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 2004

TUNA, Oğul, “Ermenistan’da Aşırı Sağ Vesayet: Taşnaklar ve Karabağ Klanı İttifakı Paşinyan’a Karşı” *DSJOURNAL* 2 (2) (Aralık) 2021, ss. 137-154

VEDEL, Georges, “Temel Hukuki Seçenekler”, *BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı*, Ankara 1993

“Armenian constitutional reform sparks concerns”, *The Armenian Weekly*, 7 Şubat 2024, <https://armenianweekly.com/2024/02/07/armenian-constitutional-reform-sparks-concerns/>

Constitution of Armenia 1995 (rev. 2015), *Constitute Project*, https://www.constituteproject.org/constitution/Armenia_2015

Justice Ministry Proposes Minority Rule as Constitution Amendment, *Asbarez*, 22 Ocak 2024, <https://asbarez.com/justice-minister-proposes-minority-rule-as-constitution-amendment/>

KUTLESİC, Vladan, “Preambles of Constitutions – a comparative study of 194 current constitutions”, *Belgrade Bussines School, Serbia*, <https://www.constitutional-change.com/preambles-of-constitutions-a-comparative-study-of-194-current-constitutions>

NALBANDYAN, Naira, Սահմանադրական Բարեփոխումների Հանձնաժողովը որոշել է Պահպանել Կառավարման Խորհրդարանական մոդելը, հրաժարվել կայուն մեծամասնության հոդվածից, 15 Ağustos 2024, <https://www.azatutyun.am/a/30785660.html>.

YAŞIN, Gözde Kılıç, “Bulgaristan’ın Krizden Çıkış Hükümeti Gereksinimi”, *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*, Analiz No.2023 / 11 Nisan 2023, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/BULGARISTAN-IN-KRIZDEN-CIKIS-HUKUMETI-GEREKSINIMI>

Տաթևիկ Լազարյան, Հայաստանը չի Վերադառնա նախագահական կամ կիսանախագահական համակարգի, 1 Aralık 2022, <https://www.azatutyun.am/a/32156681.html>